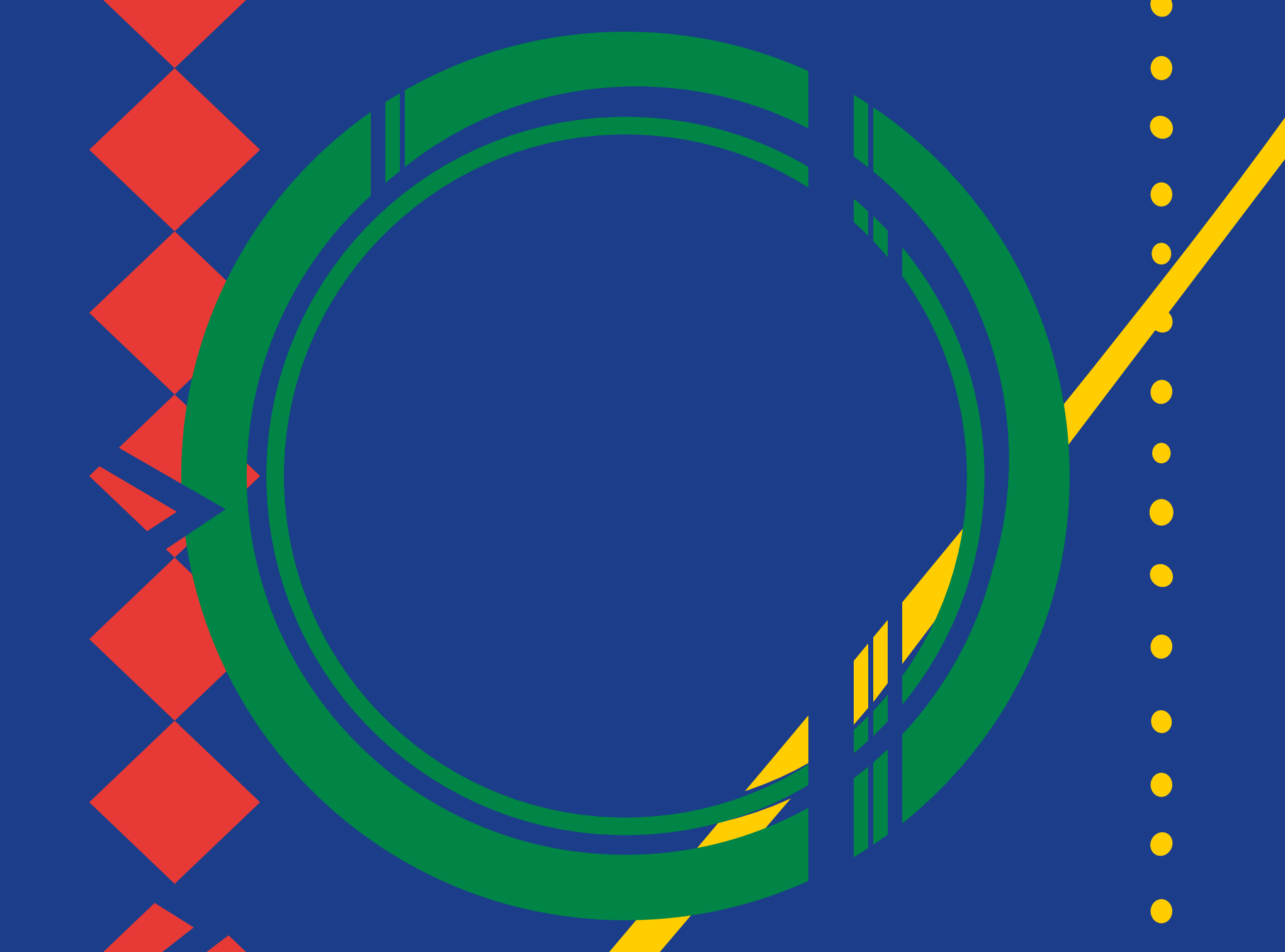


Tuomas Mattila | Pasi Jaakonaho

VÅRT

IMMATERIELLA
RÄTTIGHETER GÄLLANDE
URFOLKENS KULTUR I
DET NORDLIGA OMRÅDET







VÅRT

IMMATERIELLA
RÄTTIGHETER GÄLLANDE
URFOLKENS KULTUR I
DET NORDLIGA OMRÅDET

Tuomas Mattila | Pasi Jaakonaho



Saamelaisalueen koulutuskeskus
Sámi oahpahusguovddáš
Säämi máttááttáskuávdáš
Sää'm škooltemkөөskөөs

Utgivare
Författarna
Dikter
Illustrationer
Fotografier

Saamelaisalueen koulutuskeskus, 2022
Tuomas Mattila, Pasi Jaakonaho
Niillas Holmberg (publiceras i verket *Juolgevuoddu* (DAT 2018))

Översättning
Grafisk design
Tryckeri

Tanja Sanila
Saamelaisalueen koulutuskeskus
Suvi Jaakkola (informant: *Joulupukki ja noitarumpu – saamelaisuus vääristyy edelleen Lapin matkailussa*, Antroblogi.fi 12.4.2022)
Pasi Jaakonaho
Tuomas Mattila
Statrådets kansli
Teppo Jäntti
Hansaprint Oy

ISBN 978-951-53-3866-2
ISBN 978-951-53-3867-9 (pdf)



SÁMEDIGGI
SÁMITIGGE
SÁÄMTE'GĠ
SAAMELAISKÄRÄJÄT



UNDERSVINGS- OCH
KULTURMINISTERIET





Muhto ain dat ihtet, mánát
geaid bealjít dego lasttat, mánát
geat gazzet giellaoahpa biologijjas.

Bussábielluid taktihkka
duodaštít juohke sáni adjektiiván.

Dat lea rássegietti strategijja.

FÖRORD

LAGSTIFTNINGEN OM IMMATERIELLA RÄTTIGHETER (IP, "intellectual property") betraktas som ett komplicerat rättsområde. Man känner dåligt till den både bland urfolken och bland de ansvariga tjänstemännen. Även för tjänstemän som arbetar med att utveckla rättssystemet med immateriella rättigheter är den rättsliga ram som skapats för att skydda urfolk ofta främmande. IP-rättigheterna spelar dock en central roll när man söker efter lösningar för att tillgodose urfolkens motiverade rättsliga förväntningar. För att tillgodose dessa behov genomfördes 2022 ett projekt om IP-rättigheter gällande urfolkens kultur i det nordliga området.

Projektet genomfördes i huvudsak av Sameområdets utbildningscentral (SAKK) och genomfördes i samarbete med sametinget och undervisnings- och kulturministeriet som ansvarade för projektet. Projektets åtgärder genomfördes under ledning av den styrgrupp som tillsatts för projektet och i samarbete med IP-experten och andra samarbetspartner i Barents euroarktiska område. Till projektets upphovsmän och upprättare av detta utbildningsmaterial valdes jur.dr., pol.mag Tuomas Mattila, expert på immateriella rättigheter samt doktorand Pasi Jaakonaho, lektor i samiskt hantverk, vid Sameområdets utbildningscentral. I samband med projektet intervjuade upphovsmännen cirka tjugo experter på det samiska kulturarvet samt experter med kännedom om ämnesområdet. Det utbildningsmaterial som projektet resulterade i stöder utbildningen av både IP-experten och samiska konstnärer, framför allt unga upphovsmän, samt alla personer som är intresserade av traditionella näringar.

De IP-rättsliga frågorna om traditionell kultur skiljer sig något från varandra beroende på om man granskar frågan ur en enskild persons eller hela gemenska-

pens synvinkel. Hantverkare, jojkare, historieberättare, företagare som sysslar med kultur och andra upphovsmän kan skydda resultaten av sitt eget arbete, medan det ur gemenskapens perspektiv är de gemensamma elementen som framhävs i behovet av skydd. Å andra sidan är det inte alltid särskilt enkelt att definiera gränsen mellan individuella och kollektiva aktiviteter när man talar om traditioner. I materialet har man strävat efter att beakta dessa olika synvinklar och interaktionen mellan dem.

Projektet har också handlat om behovet av gränsöverskridande samarbete. Det är viktigt att samernas språkliga och kulturella rättigheter som skyddas i Finlands, Sveriges och Norges grundlagar tillgodoses. Tillgodosendandet av rättigheterna förutsätter att det finns kunskap och en lägesbild gällande IP-rättigheter tillgängligt åtminstone i samernas hembygdsområde (Sápmi) i Finland, Sverige och Norge. Utbildningsmaterialet har utarbetats som en del av programmet för Finlands ordförandeskap i Barents euroarktiska råd under perioden (2021–2023).

Genom att öka dialogen över sektorsgränserna och statsgränserna främjar man skapandet av gemensam praxis. Projektet stöder och ökar koherensen, långsiktigheten och förutsägbarheten i gemensamma frågor, eftersom frågorna behandlas och samordningen av dem förbättras genom ökat samarbete även inom den nordliga dimensionen. Genom att uppmärksamma utvecklingen av skyddet ökar urfolkens förtroende för sin egen tradition och ger rum för en ny generation som kan satsa på att bevara och utveckla kulturen på ett sätt som gagnar hela folket och samtidigt fungerar som en del av IP-rättssystemet och inte utanför det.

Anna Vuopala
regeringsråd
Undervisnings- och kulturministeriet
Kultur- och konstpolitiska avdelningen
Ansvarsområdet för upphovsrätt och
audiovisuell kultur

Janne Näkkäläjärvi
utvecklingsdirektör
Sameområdets utbildningscentral

SAMERNA HAR SIN EGEN HISTORIA, SPRÅK, KULTUR, NÄRINGAR, LIVSSTIL OCH IDENTITET

SAMETINGET TRYGGAR I ALL SIN VERKSAMHET det samiska språkets, den samiska kulturens och de samiska näringarnas livskraft, ser till att samernas levnadsmöjligheter förbättras jämlikt inom hela samernas hembygdsområde och främjar tillgodoseendet av samernas språkliga och kulturella rättigheter också utanför samernas hembygdsområde. Sametingets viktigaste uppgift är att förverkliga samernas grundlagstryggade kulturella autonomi och trygga bevarandet och utvecklingen av samernas urfolkskultur.

När man talar om det samiska kulturarvet bör begreppen ”kultur” och ”arv” definieras enligt samernas egen förståelse, värderingar och världsbild. Exempelvis fjärrmar sig samernas eget begrepp från att dela upp det immateriella och materiella kulturarvet i olika delar. En sådan skillnad kan göras mellan immateriell och materiell egendom, men enligt samernas villkor. ”Den naturligaste karaktären i Gulahalla”, dvs. förmågan att diskutera med naturen, betyder att när man ser en förändring i naturen eller söker material i naturen så känner man igen naturens egenskaper. Det materiella och immateriella arvet kan inte skiljas åt, eftersom de överlappar varandra och påverkar varandra.

Tuomas Aslak Juuso
dvs.
Gáijjot Ánte Duommá
Sametingets ordförande

INNEHÅLL

9	<i>Samerna, det enda urfolket i Europeiska unionen</i>
13	<i>Samernas rätt till sitt eget kulturarv</i>
16	<i>Samisk traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck</i>
35	<i>Kommersiellt utnyttjande av samekulturen</i>
49	<i>Synpunkter på skyddet av kulturarvet</i>
60	<i>Allmänna principer för immateriella rättigheter</i>
73	<i>Upphovsrätt som skydd för kreativt arbete</i>
85	<i>Varumärkesrätten kan också skydda traditionella kännetecken</i>
95	<i>Övriga immateriella rättigheter och lagstiftning</i>
105	<i>På vilket sätt kan man i praktiken försvara sina egna och gemenskapens rättigheter?</i>





SAMERNA,
DET ENDA URFOLKET I
EUROPEISKA UNIONEN

SAMERNA

AR ETT FOLK, DET ARKTISKA URFOLKET, VARS traditionella bosättningsområde Sameland delas upp i fyra delar av gränserna mellan Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Enligt olika räknesätt finns det 75 000–100 000 samer. Samernas nuvarande hembygdsområde (sameområdet) ligger enligt kartan i de norra delarna av Norge, Sverige och Finland samt på Kolahalvön i Ryssland. Man uppskattar att över 60 procent av samerna i Finland bor utanför sitt hembygdsområde. Enligt Statistikcentralen var Uleåborg den största samiska kommunen 2019, därefter i storleksordning Enare, Rovaniemi, Utsjoki och Helsingfors.



SAMERNA HAR

NIO SPRÅKGRUPPER: sydsamiska, umesamiska, pitesamiska, lulesamiska, nordsamiska, enaresamiska, skolt-samiska, kildisamiska och tersamiska. Dessutom talades akkallasamiska ännu i början av 2000-talet. Nordsamiskan har flest talare och deras område täcker en stor del av sameområdet.

Alla samiska språk är hotade språk och för att trygga språken finns det i Finland en samisk språklag, vars syfte är att *”trygga den i grundlagen tillförsäkrade rätten för samerna att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur”*.

De största utmaningarna i genomförandet av samiska språklagen gäller finansieringen, som behövs för att anställa tillräckligt många personer med relevanta språkkunskaper i offentliga befattningar och tjänster. Det är inte lätt att hitta lärare och dagvårdare med kunskaper i samiska. En utmaning är till exempel att hitta en person med kunskaper i samiska ens för 60 procent av arbetstiden, då samma person kan arbeta 100 procent någon annanstans där det inte krävs kunskaper i samiska.

SAMERNA ÄR DET ENDA URFOLKET

INOM EUROPEISKA UNIONEN OCH STÄLLNINGEN SOM URFOLK HAR STADFÄSTS I FINLANDS GRUNDLAG. Samerna har bott i sina bosättningsområden innan de nuvarande statsgränserna bildades. Trots detta har samerna inte en dominerande ställning i sitt eget bosättningsområde.

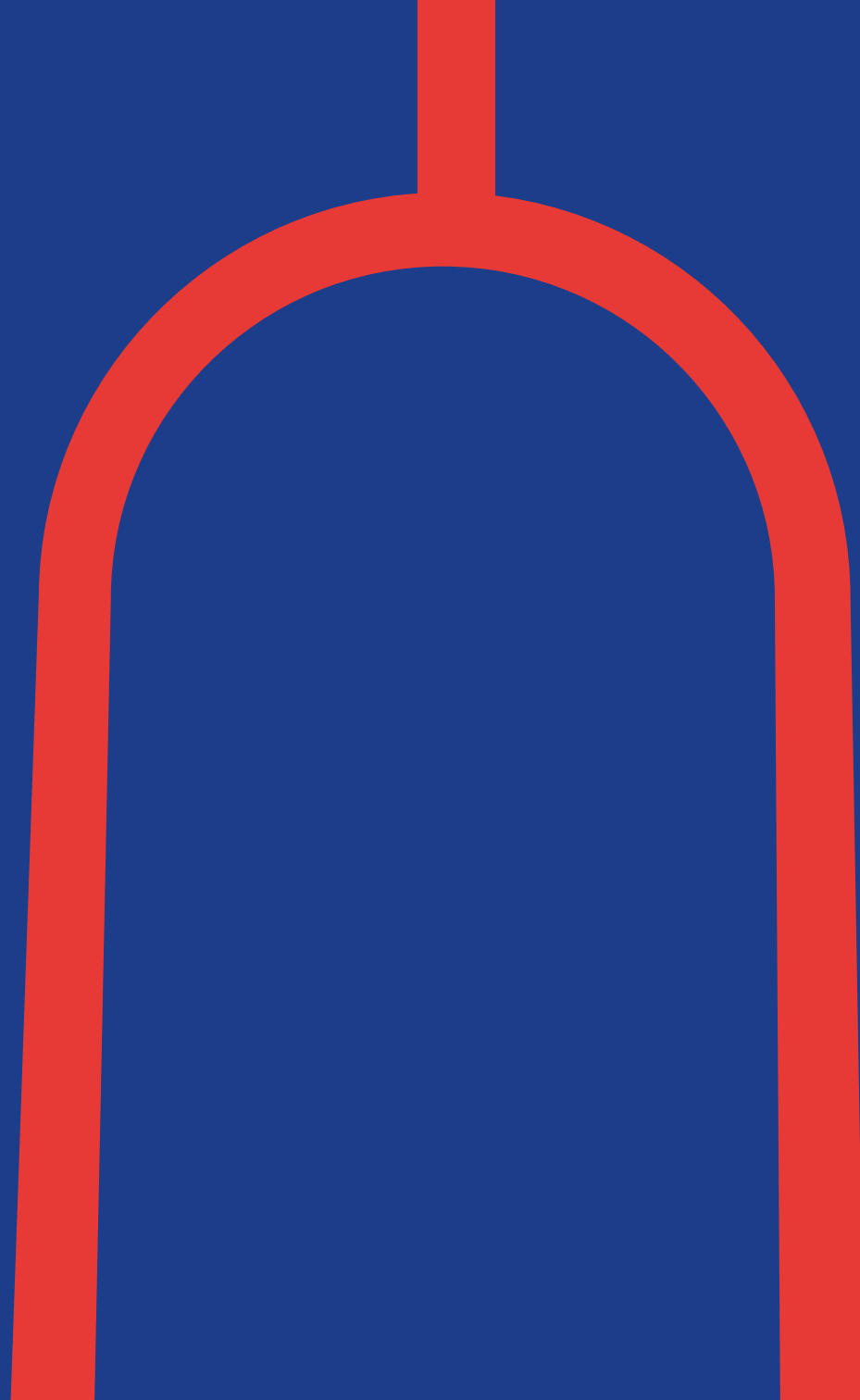
Samernas traditionella säsongsarbete har bland annat inneburit att renar migrerar och förflyttas från inlandet till kusten för sommaren, under myggsäsongen. De nuvarande statsgränserna har redan format och brutit denna traditionen.



SAMERNAS TRADITIONELLA NÄRINGAR

ÄR FISKE, PLOCKNING AV NATURPRODUKTER, HANTVERK, jakt och renskötsel samt moderna former för utövande av dessa. Dessutom är samiskt hantverk för många en viktig del av vardagen och utkomsten. Utöver dessa avses med kombinerad näring en kombination av näringar inom fiske och jordbruk som bedrivs av samer som bor vid kusten. Överlag lever samerna som traditionellt bor i sameområdet av naturen och enligt naturens kretslopp. Enligt den samiska kulturen består naturens kretslopp av åtta årstider: vår, vårsommar, sommar, höstsommar, höst, höstvintr, vinter och vårvinter.

På 2000-talet arbetar dock en allt större del av samerna med andra än traditionella näringar. Kontinuiteten i de traditionella samiska näringarna och den samiska livsstilen är under ett ständigt tryck från utövandet av moderna yrken och balansgången mellan dessa. Många samer deltar dock i familjens och släktens traditionella näringar, även om deras huvudsyssla är något annat. De traditionella näringarna har stor betydelse som bärare av de samiska språken och den samiska kulturen.





SAMERNAS RÄTT
TILL SITT EGET
KULTURARV

SAMERNAS STÄLLNING

SOM URFOLK I FINLAND HAR ERKÄNTS i 17 § i grundlagen. Enligt den har samerna rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur.

Med stöd av 121 § i grundlagen har samerna inom sitt hembygdsområde språklig och kulturell autonomi.

FINLAND HAR RATIFICERAT FÖRENTA NATIONERNAS DEKLARATION om urfolkens rättigheter från 2007. Enligt artikel 3 i deklARATIONEN har ursprungsfolken självbestämmanderätt och bestämmer fritt sin politiska ställning och utvecklar fritt sina ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden.

Enligt artikel 31 i deklARATIONEN har samerna rätt att bevara, förvalta, skydda och utveckla sitt kulturarv, sin traditionella kunskap och sina traditionella kulturuttryck samt sin immateriella egendom i anslutning till dessa.

Även om deklARATIONEN i sig inte skapar nya rättigheter, ska de stater som ratificerat deklARATIONEN vidta åtgärder för att uppnå målen i deklARATIONEN. Tillsammans med Finlands grundlag skapar detta en rättslig grund för att granska samernas rättigheter både som individer och som en gemenskap att skydda och förvalta sitt eget immateriella kulturarv.

TILLGODOSES DESSA KULTURELLA RÄTTIGHETER?



DET OTILLÅTNA KOMMERSIELLA utnyttjandet av det samiska kulturarvet utan någon genuin koppling till samerna eller samekulturen strider mot dessa rättigheter. Detta orsakar många slags olägenheter, såsom ekonomisk skada för traditionsutövare och kulturell erosion. Det påskyndar förlusten av traditionella kunskaper, färdigheter och traditionella uttryck och förhindrar på så sätt tillgodoseendet av samernas självbestämmanderätt och kulturella rättigheter.

DEN KOMMERSIELLA NYTTOANVÄNDNINGEN av kulturarvet borde ske på ett etiskt hållbart sätt och stöda den gemenskap inom vilket den traditionella kunskapen och de traditionella uttrycken har uppkommit. På så sätt säkerställer man att den som utnyttjar traditionerna inte enbart urholkar de immateriella värden som bildats inom gemenskapen, utan samtidigt kan stödja bevarandet av kulturarvet även för kommande generationer.

MED AVSEENDE PÅ SKYDDET FÖR det immateriella kulturarvet finns det dock inte någon lagstiftning där skyddet av traditionen granskas med tanke på de gemenskaper som upprätthåller och utvecklar det och enskilda upphovsmän. Därför har man på internationell nivå i årtionden strävat efter att tillgodose urfolkens rättigheter till den egna kulturen genom att använda IP-rättigheter.

KAN SITUATIONEN FÖRBÄTTRAS MED IMMATERIELLA RÄTTIGHETER?



IP-RÄTTIGHETER OMFATTAR UPPHOVS-rätt, varumärken, geografiska ursprungs-beteckningar, patent, nyttighetsmodeller, mönsterrätt och affärshemligheter samt lagen om otillbörligt förfarande i näringsverksamhet. Utöver dessa har även konsumentskyddslagen betydelse för det kommersiella utnyttjandet av det immateriella kulturarvet.



MED HJÄLP AV IP-RÄTTIGHETERNA KAN enskilda konstnärer, hantverkare, företagare och traditionsbärare skydda resultatet av sitt eget immateriella arbete.

Samerna kan genom att utnyttja IP-rättigheter-na sträva efter att skydda sitt gemensamma kulturarv mot olovlig nyttoanvändning.

DETTA UTBILDNINGSMATERIAL

I DETTA MATERIAL GRANSKAS HUR ANVÄNDBARA IP-RÄTTIGHETERNA är för att tillgodose samernas rättigheter gällande deras immateriella kulturarv både för individer och gemenskaper. Vilka möjligheter eller brister har IP-rättigheterna i fråga om detta ändamål?



SAMISK TRADITIONELL
KUNSKAP OCH
TRADITIONELLA
KULTURELLA UTTRYCK

DET SAMISKA KULTURARVET

Ä R EN OMFATTANDE HELHET SOM omfattar såväl fysiska föremål och platser som immateriella uttryck samt traditioner, seder, praxis, kunskap och färdigheter. Ofta är dessa också kopplade till varandra och det immateriella och materiella arvet kan inte helt skiljas åt.

Visste du?

TILL SAMERNAS TRADITION HÖR OCKSÅ TRUMMOR där det materiella och immateriella kulturarvet sammanflätas. Enskilda trummor kan vara flera hundra år gamla och de hör till det samiska kulturarvet som historiska artefakter. Till tillverkningen av nya trummor hör traditionellt kunnande och know-how, vilket är en del av den samiska immateriella traditionen, liksom även kunskap och färdigheter att använda trummorna.

Till trummorna hör också samernas allmänt erkända trummönster. Trummornas mönster är en del av samernas kultur och de ska också behandlas i enlighet med det när det gäller ägarskap.

Det går att se en tydlig stilmässig överensstämmelse mellan trummönstren och klippmålningarna och hållristningarna. Dessa trummönster kan ses även i andra sammanhang än på själva trummorna, till exempel i utsmyckningar av souvenirer, smycken och vykort. Det är dock viktigt att vara medveten om och respektera mönstrens ursprungliga kontext, som har stor betydelse för samerna.



I samband med konverteringen till kristendomen förstördes trummorna till största delen och man försökte utrota samernas gamla religion och världsbild. I Finland skedde detta i mitten av 1700-talet. I museerna i de europeiska ländernas förvaras fortfarande flera trummor. På så sätt har museiverken på sitt sätt varit en värdefull länk för att bevara denna tradition. Under de senaste åren, nu på 2020-talet, har inställningen till att återbörda trummorna till deras hemtrakter varit i hög grad positiv.

”

Heini Wesslin
skoltsamisk hantverkare

VAD DEFINIERAR TRADITIONELLT HANTVERK?

Mästare som arbetar som lärare har naturligtvis en stor inverkan på studenterna och på vad de lär sig att anse vara traditionellt. Likaså är det viktigt att anteckna och publicera böcker om hantverket. På så sätt bevaras hantverket. I båda fallen är det dock i sista hand fråga om enskilda åsikter och inte om att det är det enda rätta sättet eller formen av hantverk.

Likaså har hantverksterminologin översatts i hög grad. Såsom det har framgått i sameområdet har till exempel översättare av Ortsnamn på kartor ofta haft liten kännedom om vad ett ord betyder. På detta vis har också betydelsen förändrats. Den skoltsamiska kvinnan har traditionellt tre huvudbonader: pee'rvesĶ (flickans huvudbonad), šaamsiĶ (fruns huvudbonad) samt po'vdneĶ eller poo'vdneĶ (änkans huvudbonad). Hur har dessa översatts till finska? Kan det vara så att översättningens betydelse har varit annorlunda, kanske bredare?

Gemensamt i alla dessa fall är att såväl hantverkare, lärare, inspelare som översättare samtidigt bär ett stort ansvar och har stor makt. Ett stort ansvar och stor makt för bevarandet av hantverket och symboliken, deras livskraft, betydelse och tolkningar.

DET SAMISKA KULTURARVET

OMFATTAR BLAND ANNAT TRADITIONELL kunskap och traditionella kulturella uttryck. Dessa begrepp har utformats i arbetet i den mellanstatliga kommittén för Världsorganisationen för intellektuell äganderätt WIPO och de kan användas för att undersöka i vilken utsträckning och på vilket sätt IP-rättigheter kan användas för att skydda det immateriella kulturarvet.

SEDAN 2000 HAR en mellanstatlig kommitté sammanträtt inom Världsorganisationen för intellektuell äganderätt i Genève i Schweiz som för regelbundna och på skriftlig dokumentering baserade förhandlingar i syfte att skapa internationella rättsliga instrument för att skydda traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck samt för att anmäla genetiska resursers ursprung eller källa i samband med en patentansökan. I kommitténs sammanträden deltar också representanter för urfolk och lokalsamhällen.

Visste du?

”

Jukka Liedes
VICE ORDFÖRANDE
FÖR WIPO:S MELLAN-
STATLIGA KOMMITTÉ

FRAMSTEG AV INTERNATIONELLT SAMARBETE

WIPO:s mellanstatliga kommitté har i sitt arbete producerat utkast till internationella rättsliga handlingar i form av artiklar om de tre ovan nämnda frågorna. Handlingarna kan vara antingen bindande internationella avtal eller icke-bindande anvisningar av rekommendationstyp. Under de senaste åren har arbetet inte framskridit särskilt mycket, eftersom en del av WIPO-medlemsstaterna är kritiska till själva frågorna eller motsätter sig bindande avtal.

I juli 2022 förändrades situationen dock vid WIPO:s generalförsamling, där organisationen avstod från kravet på enhällighet. Det resulterade i ett beslut att bjuda in till en diplomatisk konferens 2024 för att ingå ett internationellt avtal om genetiska resurser. Detta kan också öppna vägen för ett internationellt avtal om skydd av traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck.

TRADITIONELL KUNSKAP

TRADITIONELL KUNSKAP ÄR SÅDAN KUNSKAP, KNOW-HOW, KOMPETENS och praxis som har utvecklats, bevarats och förmedlats från en generation till en annan, ofta muntligt och inom samegemenskapen.

Den samiska traditionella kunskapen kan gälla renskötsel, fiske, jakt, plockning av naturprodukter, hantverk och kännedom om naturen.



RENSKÖTSEL ÄR EN AV DE MEST KÄNDA uttrycken av samisk kultur. I sameområdena i Sverige och Norge är renskötsel eller rättare sagt renägande i en renskötselkontext med några undantag begränsat till enbart samer. På den finska sidan är renskötseln inte begränsad på samma sätt, utan i och med näringsfriheten kan vilken medborgare eller vilket renbeteslag som helst inom EES-området som bor inom renskötselområdet äga renar. På den ryska sidan finns det separata renskötselkolchoser som tar hand om renarna. I Ryssland har också andra urfolk i det arktiska området renar. Renskötsel lärs i huvudsak hemma eller inom familjen. Inom sameområdet finns dock flera läroanstalter som erbjuder undervisning: Sámi oahpahušguovddas i Enare i Finland, Sámi joatkkaskuvla Kárášjogas i Karasjok och Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloškuvla i Kautokeino samt Sámiš áhpodušguovdásj i Jokkmokk i Sverige.



FISKET ÄR I HELA SAMEOMRÅDET EN del av den samiska kulturen. Inom fisket finns lokala traditionella seder som skiljer sig från varandra. Gemensamt för alla är att man endast fiskar så mycket som man behöver.

Den samiska fisketraditionen genomgår idag en brytningstid. Dagens urbana livsstil och samernas bostadsområden utanför sameområdet utesluter möjligheterna att idka traditionellt fiske. Hösten 2022 meddelades flera domstolsbeslut enligt vilka samerna har rätt att idka traditionellt fiske i sina hemtrakter till skillnad från den nuvarande lagstiftningen.

”

Tauno Ljetoff
renskötare

KUNSKAP OCH TRADITIONER FÖRMEDLAS MELLAN RENSKÖTARE OCH FRÅN GENERATION TILL GENERATION

Inom renskötelsen är det naturligt att olika verksamhetssätt förmedlas vidare. Det är förståeligt att det är en utmaning för äldre generationer att lära sig nya vanor. Det är det också för yngre. Renskötelskulturen är mycket öppen inom branschen. Å andra sidan skapar regionala skillnader och unika förhållanden en naturlig indelning mellan verksamhetssätten.

Den traditionella släden är av stor betydelse inom renskötelsen. På 2000-talet har plastpulkorna tagit över. Hittills har enskilda renskötare använt dessa i sin produktion och främst för eget behov. Var och en gör sina pulkor i sin egen verkstad. Idéerna delas öppet för eget bruk. Å andra sidan, om någon vill idka kommersiell verksamhet med dessa, anser jag att man borde be uppfinnarna om tillstånd.

DE TRADITIONELLA FISKEFÄRDIGHETERNA LEVER MED FISKARNA

Traditionellt har familjerna i sameområdet hämtat en del av både sin egen kost och sin utkomst från fisket. Fisket, dess olika former, fiskeplatserna och så vidare har traditionellt lärts ut inom familjen eller på annat sätt sedan barnsben under fisketurerna. Fiskemetoderna har egentligen inte hållits hemliga, men för vem de har yppats är en annan sak. Ska man till exempel berätta för grannen om den bästa fiskeplatsen eller dylikt?

I dag bor allt fler samer någon annanstans än i sameområdet. Enbart detta utgör ett hinder för förmedlingen av en stor del av den traditionella fiskekunskap och fiskefärdigheterna. Bland annat klimatuppvärmningen och havsfisket utgör ett stort hot mot laxfisket i Tana älv. Laxbestånden har rasat, vilket har lett till att beslutsfattarna har utfärdat förbud mot laxfiske. De som behärskar traditionella fiskemetoder är nu ålderstigna. Om fiskeförbudet fortsätter länge kan det hända att den traditionella fiskekulturen på lax i Tana älv försvinner. Att återställa den kan vara en omöjlig uppgift.

”

Samisk fiskare
från Utsjoki kommun

”

Klemetti Näkkäljärvi
FD
Forskardoktor
Uleåborgs universitet

GENRESURSER OCH TRADITIONELL KUNSKAP

Med samernas traditionella kunskap som rör genetiska resurser avses sådan kunskap som samerna har om botande, behandlande, medicinska och doftande egenskaper hos en organism, såsom en växt eller en del av ett djur, samt om andra egenskaper i anslutning till dessa, som kan utnyttjas bland annat vid konservering och bearbetning av råvaror till exempel för hantverk. Samerna använder i stor utsträckning delar av olika växter och djur för att medicinera och upprätthålla välbefinnandet, även om modern medicin och kommersiella produkter har minskat denna användning betydligt.

Den traditionella kunskapen som rör genetiska resurser är fortfarande en levande tradition, men hotad. I Finland regleras utnyttjandet av genetiska resurser och fördelningen av nyttan av lagen om genomförande av Nagoyaprotokollet till konventionen om biologisk mångfald (s.k. genresurslagen, 394/2016). Nagoyaprotokollet är en internationell konvention vars syfte är att trygga tillgången till genetiska resurser som är viktiga för mänskligheten för forsknings- och utvecklingsarbete samt för kommersiella ändamål och säkerställa att nyttan av genetiska resurser fördelas rättvist. Genresurslagen förhindrar att samernas traditionella kunskap om genetiska resurser utnyttjas och tryggar samernas rätt att förvalta sina traditionella kunskaper. Lagen tillämpas endast på samernas traditionella kunskap som rör genetiska resurser och som inte har varit i kommersiellt bruk eller använts för forskningsändamål före lagens ikraftträdande.

Sametinget kommer att förvalta en databas för samernas traditionella kunskap som rör genetiska resurser som ska inrättas. I Finland samlar man för närvarande in information för att inrätta databasen och skapar anvisningar för samernas traditionella utnyttjande av genetiska resurser. Databasen kommer att innehålla kunskap om växternas och djurdelarnas särskilda egenskaper och användning av dem i den samiska kulturen. Användningen av databasen torde vara tillståndspliktig. Nyttan av att använda samernas kunskap som rör genetiska resurser bör utnyttjas för att stödja den samiska kulturen.

KUNSKAP I SIG SKYDDAS INTE MED IP-RÄTTIGHETER

MEN INNOVATIONER SOM GRUNDAR SIG PÅ TRADITIONELL kunskap kan skyddas till exempel med patent eller varumärken. Den samiska traditionella kunskapen som sådan skyddas dock när den rör finländska genetiska resurser och som man ämnar använda för forskning och utveckling. Samerna måste på förhand ge sitt samtycke till att traditionell kunskap som rör genetiska resurser används för forskning och utveckling.

TRADITIONELLA KULTURUTTRYCK

TRADITIONELLA KULTURUTTRYCK ÄR UTTRYCK SOM FÖRMEDLATS VIDARE från en generation till en annan och som utgör en del av den traditionella gemenskapens identitet, till exempel musik, dans, konst, formgivning, namn, märken och symboler, hantverk, berättelser, föreställningar och ceremonier.



I DEN SAMISKA KONTEXTEN ÄR BEGREPPET ÄGARSKAP med samma betydelse som inom den västerländska livsstilen nytt. Traditionellt har man inom den samiska gemenskapen inte konkret ägt mark, vatten eller utformningen av enskilda hantverksföremål. Detta beror delvis på en livsstil där kommersialismen och den finansiella ekonomin har kommit med och fått en dominerande position ganska sent. Således har det inte funnits något behov av att skydda till exempel designen av en kniv eller användningen av regionala kännetecken och dekorationer på samiska dräkter. I dag kan man dock ännu mycket noggrant avläsa varifrån modellen kommer på basis av dess estetiska och visuella element. De traditionella modellerna och elementen blandas inte omotiverat ihop mellan regionerna eller ens familjerna. Om man till exempel kombinerar ornamentik med element från två olika regioner är det av en viss betydelse. Det kan hända att den som beställer en kniv har släktrötter i två olika regioner som hen vill lyfta fram eller respektera.



DET SAMISKA HANTVERKET BÄR PÅ olika betydelser både utåt och inåt och det är inte enbart fråga om fysiska produkter. Hantverk är förknippat med traditionell kunskap, från val av rätt material till tillverkningen. Samtidigt utgör färdiga hantverksprodukter enskilda uttryck för den samiska kulturen.

Hantverkare är inte samma yrkesbeteckning som till exempel i det finländska samhället. Den samiska hantverkaren värnar om sitt eget kulturarv. Hen har kunskap om den samiska livsstilen, livsstilen i sin by, sin familjs livsstil och sin egen livsstil.

Det samiska hantverket lärde man sig tidigare huvudsakligen hemma. Numera får dock allt fler sin utbildning vid läroanstalter. Viktiga undervisningsanstalter är Sámi oahpahuiguovddas i Enare, Sámiij áhpuodusguovdásj i Jokkmokk, Sámi joatkkaskuvla Kárášjogas i Karasjok samt Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla och allaskuvla i Kautokeino. I Ryssland får man undervisning i samiskt hantverk i Lovozero.



FÖR MUSIKENS DEL FINNS DET TRE OLIKA SLAG AV traditionell samisk vokalmusik i Finland: Skoltsamerna har leu´dd, enaresamerna livDe och nordsamerna luohiti (jojkk). Leu´dd påträffas fortfarande i viss mån även på den ryska och norska sidan, även om allt mer sällan. LivDe förekommer endast i den enaresamiska traditionen, medan luohiti är en tradition som även förekommer i de nordsamiska områdena i Sverige och Norge. Sameområdets utbildningscentral organiserade tidigare samiska musikakademin Sámi musihkkaakademija i Utsjoki. I augusti 2022 valde Samerådet Sámi eatnan duoddariid till samernas nationaljojkk. Upphovsmannen är Nils-Aslak Valkeapää. Nationaljojken har översatts till alla samiska språk och den kan användas vid sidan av Same släktens sång i vardag och fest.



BILDKONST I DEN SAMISKA KULTUREN ÄR ETT RELATIVT nytt fenomen. En gång i tiden lyftes bildkonst, eller liknande konst, fram bland annat inom hantverk: horn-, ben- och träföremål dekorerades med abstrakta eller föreställande bilder. På så sätt var bildkonsten närvarande i bruksföremålen. Det har visserligen också förekommit familjespecifika skillnader, som påverkats av ifall det har varit fråga om en familj med stadigvarande boende eller en familj som är mer i rörelse. Den nuvarande samiska bildkonsten har utvecklats från Nils Nilsson-Skums och Johan Turis pionjärarbete. I Karasjok i Norge finns Sámi Dáiddaguovddá (Samiska konstcentret) och ännu för några år sedan erbjöds undervisning i bildkonst i Karasjok. Ett av konstens syften är att ta ställning och väcka tankar hos människor. I sameområdet skulle det finnas ett behov av en läroanstalt där man får lära sig grunderna i konst.

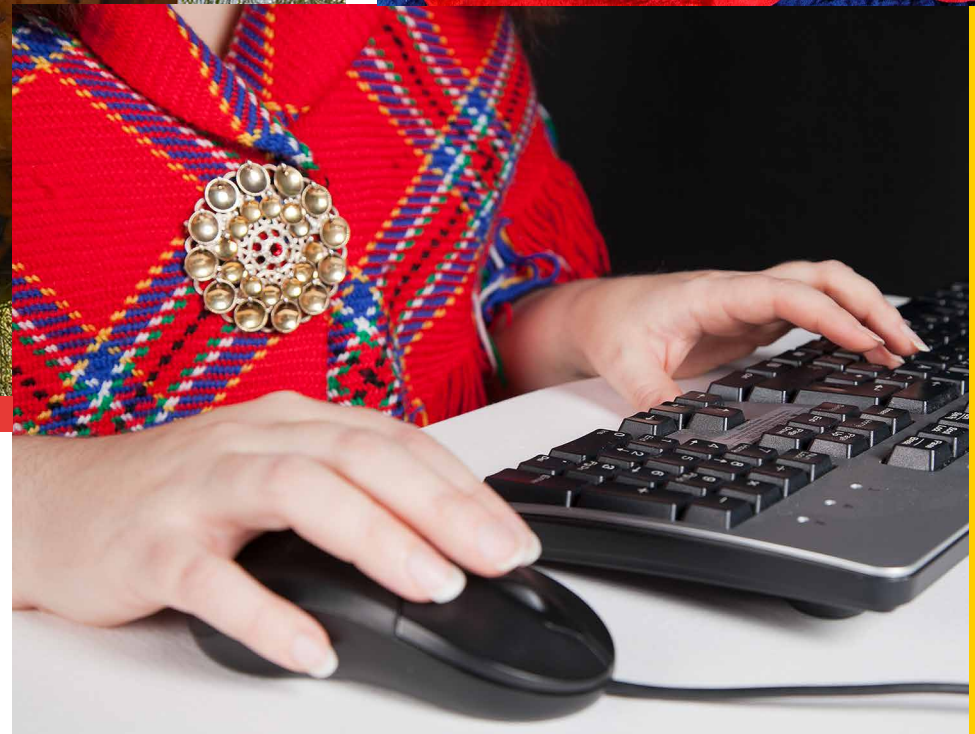


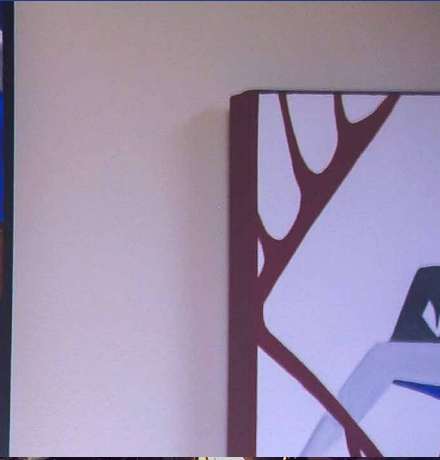


FILM, TEATER, MEDIA OCH FOTOGRAFERING ÄR EN DEL av konst- och bildkonstfältet. Dessa är på samma sätt nya uttrycksformer bland samerna. I dag erbjuder Sameområdets utbildningscentral i Enare undervisning i film, media och fotografering. På norska sidan finns Sámi filbmáinstihttta i Kautokeino, som är centralorganisation för samisk film. I Kautokeino verkar samernas nationalteater Beaivväs.



SAMERNA HAR TRADITIONELLT EN STARK muntlig berättartradition som mår bra på väldigt många ställen i Samelandet, i synnerhet vid möten mellan äldre människor. Litteraturen i sig är nyare i den samiska traditionen. De första samiska författarna var personer som låtit utbilda sig och som började skriva skönlitteratur. I dag ökar branschen med allt fler nya samiska författare. År 2015 hade bokmässan i Åbo ett omfattande utbud av samisk kultur utöver litteraturen under temat Sameland.







KOMMERSIELLT UTNYTTJANDE AV SAMEKULTUREN

ATT UTNYTTJA DEN TRADITIONELLA KULTUREN EKONOMISKT STRIDER

INTE NÖDVÄNDIGTVIS MOT DESS VÄRDEN. DET HANDLAR OM på vilket sätt och på vems villkor kulturarvet används, vem som drar nytta av det och på vilket sätt.



EKONOMISKT UTNYTTJANDE AV traditioner kan också ha positiva följder och det kan främja kontinuiteten och utvecklingen av mångsidig kompetens samt förmedlingen av kunskap. Genom att sälja sina hantverksprodukter till turister kan utövare av traditionellt hantverk förtjäna sitt uppehälle och fortsätta med det traditionella arbetet. I och med en etiskt hållbar kommersialisering kan man också sprida information om den traditionella kulturen, öka dess uppskattning och tillgänglighet.



OLOVLIGT KOMMERSIELLT UTNYTTJANDE av traditionell kunskap och traditionella uttryck kan dock vara skadligt för bevarandet, kontinuiteten och utvecklingen av dem. Olovlig kommersiell användning som lösgjorts från det traditionella sammanhanget kan orsaka kulturell erosion och inkomstbortfall för traditionsbärarna.

PÅ VILKET SÄTT OCH PÅ VEMS VILLKOR AGERAR MAN OCH VEM DRAR NYTTA AV VERKSAMHETEN?

Att använda kulturarvet i ekonomisk verksamhet strider inte nödvändigtvis mot traditionella värden. Det viktigaste är att fundera på hur och på vems villkor verksamheten genomförs, hur de traditionella uttrycken används och vem som drar nytta av dem. Med tanke på att hantverkstraditionen ska förbli levande och utvecklas kan det till och med vara bra att någon gör den till en näring. Upphovsmännen borde dock alltid fundera på vilka saker som kan ställas till andras förfogande till exempel som färdiga produkter eller anvisningar. Jag anser också att man bör förlåta eventuella bedömningsfel och dra nytta av lärdomarna till fördel för hela gemenskapen.

Ibland frågar man också utanför gemenskapen om tillstånd att använda vissa traditionella saker på ett kommersiellt sätt. Då måste man observera att ingen enskild person kan ge tillstånd att använda den gemensamma traditionen för hela gemenskapens räkning. Man bör komma överens om saken tillsammans. Vi behöver situationer och möjligheter att diskutera på vilket sätt och på vilka villkor ett sådant tillstånd över huvud taget kan beviljas eller om det över huvud taget ges. Man har börjat fundera mer kring dessa frågor först under den senaste tiden och därför finns det inga färdiga svar eller handlingsmodeller för alla frågor eller situationer. Dessutom är lösningarna ofta specifika för enskilda fall.

”

Minna Moshnikoff
skoltsamisk hantverkare

”

Ante Aikio
renskötare
företagare

ETT RIKT KULTURARV ÄR EN EKONOMISK RESURS FÖR HELA GEMENSKAPEN

Det lönar sig att värna om kulturarvet. Om det finns intresse för traditioner och de kan ge upphov till näringar hjälper det många att inte helt behöva lämna hembygdsområdet för att söka inkomst. Inom den kommersiella verksamheten är det dock viktigt att man sprider korrekt information till turister och konsumenter. Man berättar alltså om samerna och samisk kultur så som den egentligen är och hittar inte bara på sådant som säljer och lockar. Respekten för traditionerna måste också i den kommersiella verksamheten vara i förgrunden och traditionerna måste användas på ett sådant hållbart sätt att deras betydelse bevaras även för kommande generationer.

DÅ KULTURARVET ANVÄNDS RÄTT FÖRBLIR DET LEVANDE OCH ÄKTA ÄVEN I FRAMTIDEN

För sameområdet finns det en egen målgrupp och ett eget behov för souvenirer och halvindustriellt hantverk. Flera upphovsmän har möjlighet att försörja sig i sin egen hembygd genom att göra souvenirer och de som säljer souvenirer skaffar hellre souvenirer av lokala aktörer än längre bortifrån. Utbudet har dock hittills varit mycket anspråkslöst. Målgruppen för souvenirer är också en annan än till exempel för museibutikernas utbud eller samiskt hantverk. På så sätt konkurrerar de inte sinsemellan, utan snarare stöder utbuden varandra.

Attityderna och medvetenheten har under årens lopp förändrats så att till exempel försäljning av så kallade fyra vindarnas mössor till turister i dag inte är ett etiskt sätt att lyfta fram kulturen. Därför har vi lämnat bort dem ur vårt sortiment. Jag talar bara för mig själv och dömer inte andras agerande, men i allmänhet vore det bra om alla personer och företag som sysslar med traditionell kultur funderade över dessa etiska aspekter, så att kulturarvet förblir levande och äkta även i framtiden.

”

Iisko-Matti Näkkäljärvi
renskötare
företagare

Visste du?

MED KULTURELL EROSION AVSES BLAND ANNAT ATT DE TRADITIONELLA UTTRYCKENS BETYDELSEINNEHÅLL SUDDAS UT OCH ATT MÄNNISKOR AVSTÅR FRÅN DEM. Kulturell erosion kan vara en följd av långvarig olovlig, ofta kommersiell användning av ett uttryck som lösgjorts från det traditionella sammanhanget. De värderingar och föreställningar som förknippas med det traditionella uttrycket förändras och är förknippade med främmande och till och med negativa föreställningar. Användningen av uttrycken kan till och med upphöra helt och hållet om de används länge utanför de ursprungliga sammanhangen och uteslutande för att uppnå extern nytta. Olovlig användning kan också minska de traditionella upphovsmännens vilja att själva värna om traditionerna enligt tidigare seder och bruk. Detta kan vara följderna av en kommersialisering där den ekonomiska nyttan av att använda uttrycket inte hänför sig till de individer och gemenskaper bland vilka det traditionella uttrycket ursprungligen har uppkommit och som fortfarande använder uttrycket. Kulturell erosion har undersökts av bland annat Världsoorganisationen för den intellektuella äganderätten, WIPO, i rapporten *Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders* från 2001

NÄR DET INNEHÅLLET SOM UPPSTÅTT UR TRADITIONEN LÖSGÖRS FRÅN DET URSPRUNGLIGA SAMMANHANGET FINNS DET EN RISK FÖR ATT BETYDELSEN AV SAMERNAS UTTRYCK FÖRDUNKLAS

För vanliga turister kan det vara svårt att skilja samiskt hantverk från souvenirer som produceras på annat håll. Föreställningar och attraktivitet förknippade med samerna kan utnyttjas så att man inte direkt påstår att något är samiskt hantverk, men det sammanhang där det lyfts fram låter förstå att det skulle vara det.

Ekonomiskt utnyttjande innebär i detta sammanhang att man utnyttjar andras traditionella uttryck för att uppnå ekonomisk vinning. Därför bör det rättsliga skyddet för det traditionella samiska uttrycket stärkas. När man funderar på vilka rättigheter som skyddar det immateriella kulturarvet finns det många möjligheter, men det finns också saker att fundera på. Till en levande kultur hör att den ibland förändras och ändrar form – ibland långsammare, ibland snabbare. Om man vill skydda ett uttryck som sådant ska man se till att skyddet inte förstelnar uttrycket.

”

Sigga-Marja Magga
duodjiforskare

”

Mattias Åhren
professor
i internationell rätt,
urfolks- och samerätt,
Uit The Arctic
University of Norway

OLOVLIGT EKONOMISKT UTNYTTJANDE AV SAMERNAS TRADITIONELLA KULTUR STÅR I STRID MED SAMERNAS SJÄLVBESTÄMMANDERÄTT

Skapande och återgivning av samernas traditionella kulturyttringar, även för ekonomiska ändamål, kan vara till nytta för samerna som folk och samhälle; detta beror på användningens art och vidare på vem som bestämmer användningsformen. Enligt gällande internationell rätt har samerna själva rätt att besluta om det är tillåtet att använda samiska kulturella uttryck och i så fall på vilket sätt. I artikel 3 i FN:s deklaration om urfolkens rättigheter konstateras det att "urfolk har självbestämmanderätt. Med stöd av denna rättighet får ... utan hinder utveckla sina ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden." I artikel 31 förtydligas att urfolkens rätt att bestämma "om sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling" innefattar rätten att "upprätthålla, hantera, skydda och utveckla sitt kulturarv ... samt uttrycksformerna för sin kultur, inbegripet ... frön, mediciner, information om egenskaper hos djur och växter, muntliga traditioner, litteratur, formgivning ... och bildkonst

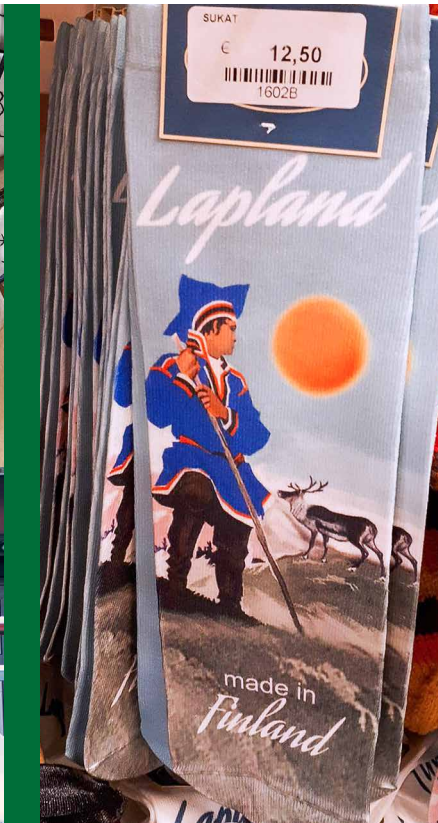
samt utövande konst." I detta avseende återspeglar förklaringen den allmänna internationella norm som staten själv ska respektera och för vilken staten ska garantera andras respekt. Uttryckt på annat sätt har samerna rätt att bestämma över allt som är del av deras traditionella kultur, både det materiella och det immateriella, inklusive samernas traditionella dräkter, samiskt hantverk traditionella symboler och modeller, jojkar, legender och kunskap om egenskaperna hos mark, vatten och naturresurser i Sameland. De har också rätt att genom sina åtgärder sätta denna rättighet i kraft.

SAMEKULTUREN UTNYTTJAS PÅ MÅNGA SÄTT I NÄRINGSVERKSAMHET.

UTNYTTJANDET KAN SKE DIREKT GENOM UTTRYCK från samekulturen eller indirekt genom att väcka föreställningar om samer och samisk kultur, även om produkten eller tjänsten inte nödvändigtvis har någon koppling till samerna.

Det är inte alltid lätt att dra en gräns mellan godtagbar och olämplig kommersiell nyttoanvändning av kultur. De bilder som visas här är exempel på hur samisk kultur syns i den kommersiella verksamheten. Genom dessa exempel tas i sig inte ställning till huruvida nyttoanvändning av traditionell kultur är lämplig i enskilda fall, utan frågan ska alltid avgöras från fall till fall. De bifogade exemplen visar dock på hur många olika sätt samekulturen syns i den kommersiella verksamheten och hur stort marknadens kommersiella intresse för samerna är. Det är väsentligt att fråga vem som har bidragit till att de traditionella uttrycken hållits livskraftiga och fortsätter att utvecklas så att kommande generationer kan njuta av dem, vem som drar nytta av den ekonomiska användningen av dem och på vilket sätt det ekonomiska utnyttjandet främjar en hållbar användning av dem.







NOADI RECORDS



DET FINNS FLERA REGISTRERADE VARUMÄRKEN MED SAMISKA MOTIV

I EUROPEISKA UNIONEN OCH DESS enskilda medlemsstater. Enbart registreringen av ett varumärke visar dock ännu inte att märket skulle ha använts på marknaden. Märkeshavarens eventuella koppling till samerna eller registreringsmotiven kan inte kontrolleras i databaserna. De bifogade exemplen presenteras alltså inte för att bedöma om de är godtagbara, utan de visar endast att hänvisandet till samisk kultur är av intresse på marknaden och att föreställningen av samisk kultur också är förknippad med ett kommersiellt värde.





SYNPUNKTER PÅ SKYDDET AV KULTURARVET

SKYDDET AV SAMERNAS TRADITIONELLA KULTUR

KAN BESTÅ AV ATT SKYDDA DEN TRADITIONELLA KUNSKAPEN och de traditionella uttrycken, men också att bevara och trygga kulturen. Dessa synpunkter utesluter inte varandra utan erbjuder olika metoder för att möta olika hot och utmaningar som riktas mot den traditionella kulturens livskraft.

Med skydd avses det rättsliga skyddet av traditionell kunskap och traditionella uttryck i privaträttslig bemärkelse. Rättsinnehavaren har då rätt att förbjuda andra att använda ett märke, ett uttryck eller annan immateriell egendom som är föremål för skyddet. Rättsinnehavarens samtycke behövs alltså för att använda uttrycket.

Skyddet kan genomföras med hjälp av IP-rättigheter, såsom märkesrättigheter eller upphovsrätter. Genom skyddet kan man sträva efter att bekämpa sådan kränkande användning där någon olovligt och utan saklig anknytning till samer utnyttjar den samiska traditionella kulturen särskilt ekonomiskt. Det rättsliga skyddet är dock förknippat med begränsningar och de gällande skyddsmetoderna lämpar sig inte nödvändigtvis för alla situationer. Om uttrycken till exempel är mycket gamla eller redan utnyttjas allmänt i kommersiellt syfte, finns det inte nödvändigtvis något rättsligt skydd att få via de nuvarande IP-rättigheterna. Det är viktigt att identifiera situationer där skydd kan erhållas och samtidigt granska de sociala och politiska aspekterna av det rättsliga skyddet och hur det kan genomföras i praktiken.

IP-RÄTTIGHETER SOM SKYDD FÖR KULTURARVET RUNT OM I VÄRLDEN.

Internationellt sett finns det många exempel där såväl urfolk som lokalsamhällen eller organisationer har använt varumärken och upphovsrättigheter för att skydda uttrycken som hör till deras kulturarv mot olovligt kommersiellt utnyttjande. Det bör dock observeras att enskilda situationer och behoven av skydd ofta är olika och man kan inte på basis av ett enda exempel eller ett enda land dra slutsatser om IP-rättigheternas lämplighet i ett annat fall. Likaså finns det skillnader i lagstiftningen mellan olika länder, även om de grundläggande principerna för IP-rättigheter ofta är enhetliga. Dessa exempel åskådliggör dock i hur många olika situationer systemen för IP-rättigheter kan skydda såväl enskilda upphovsmän som gemenskaper.

Visste du?

Visste du?

“NAVAJO” SOM REGISTRERAT VARUMÄRKE. I USA registrerade navajoindianerna namnet på sin stam som ett varumärke redan 1943 och numera förvaltar de över 80 varumärken för att skydda sitt folks namn ”navajo” i dess olika former i samband med olika varor och tjänster. År 2012 väckte navajoindianerna talan mot klädkedjan Urban Outfitters i delstaten New Mexico för kränkning av sin varumärkesrätt i ett fall där svaranden hade använt benämningen ”navajo” i kläder, smycken och skor utan tillstånd av varumärkesinnehavaren. Förutom att använda namnet hade vissa produkter imitationer av traditionella mönster och former. Målet avslutades när parterna uppnådde en överenskommelse 2016 och efter att ha ingått ett licensavtal, med stöd av vilket parterna samarbetar i kommersialiseringen av vissa produkter.

Visste du?

UPPHOVSRÄTTEN SKYDDAR KARNEVALSDRÄKTER I NEW ORLEANS.

I USA är de "Mardi Gras-indianer" som deltar i karnevalen Mardi Gras i staden New Orleans afroamerikanska grupper som har deltagit i karnevalen åtminstone sedan mitten av 1800-talet. Kännetecknande för dem är mycket färgglada, anslående och skickligt sydda karnevalsdräkter. Många fotografier tas av Mardi Gras-indianerna, som säljs som souvenirer och i konstgallerier samt också används i reklam och marknadsföring, såsom böcker och broschyrer, utan tillstånd av dem som lagar dräkterna. Deltagarna har betonat att syftet med att skydda dräkterna inte är att hindra allmänheten från att ta fotografier av dräkterna som minne av evenemanget, utan för att förhindra olovligt kommersiellt utnyttjande av fotografierna. Därför har upphovsmännen försökt skydda sina färgglada karnevalsdräkter genom upphovsrätt. År 2010 godkändes den första registrerade upphovsrätten för en av karnevalsdräkterna. Publiceringen av fotografier som tagits av dräkterna med stöd av upphovsrätten förutsätter alltså tillstånd av innehavaren av upphovsrätten.

Visste du?

MÖNSTRET PÅ MODER TERESAS SARI SOM VARUMÄRKE. Moder Teresas nunneorden Missionaries of Charity lyckades 2016 på ansökan registrera den blåvita sari som Moder Teresa gjort känd som sitt varumärke. Registreringen trädde först i kraft i Indien och senare i USA. Moder Teresas ansikte och sari har redan länge använts kommersiellt bland annat i böcker, souvenirer och maskeraddräkter. Syftet med varumärkesregistreringar är att förhindra olovligt utnyttjande av mönster i kommersiellt syfte. På motsvarande sätt är Moder Teresas namn ett registrerat varumärke som innehas av nunneorden och gäller i Europeiska unionen.

VID SIDAN AV DET RÄTTSLIGA SKYDDET

KAN MAN OCKSÅ TALA OM BEVARANDE OCH tryggande av immateriellt kulturarv. Dessa begrepp hänvisar till identifiering, dokumentering, lagring och förmedling av kulturarvet samt utbildning och återupplivning av traditioner. På så sätt kan man stärka traditionernas livskraft så att de inte försämras eller försvinner helt. I fråga om bevarande och tryggande är det inte fråga om ensamrätt i syfte att skydda, utan om att trygga kulturarvets livskraft och värna om dess förutsättningar. Aspekter gällande bevarande och tryggande lyfts fram särskilt i Unescos konvention om skydd för världens kultur- och naturarv (1972) och konventionen om skyddet av det immateriella kulturarvet (2003), som trädde i kraft i Finland i maj 2013. I Finland ansvarar Museiverket för verkställandet av konventionen.

”

Leena Marsio
specialsakkunnig
Museiverket

MUSEIVERKET SAMARBETAR AKTIVT MED SAMETINGET MED ATT SKYDDA DET IMMATERIELLA KULTURARVET.

Flera gemensamma seminarier, webinarier och workshoppar har ordnats sedan 2014. Målet har varit att öka medvetenheten och samla information om samernas levande kulturarv. När Finland i början av 2022 för första gången rapporterade till Unesco om skyddsåtgärder i Finland gjordes en utredning om detta i sameområdet i Finland. Med Museiverkets understöd har man under de senaste åren stött flera projekt gällande samernas kulturarv. För närvarande pågår Sámi Duodji ry:s digitaliseringsprojekt samt Sámi Árvvut ry:s jojkprojekt, som har stötts med Museiverkets bidrag till immateriella kulturarvet.

UTBILDNING ÄR EN DEL AV BEVARANDET AV SAMEKULTUREN OCH FÖRMEDLINGEN AV DEN TILL KOMMANDE GENERATIONER

Sätten att förmedla det samiska hantverket förändras. Man lär sig fortfarande hantverket hemma, men i allt högre grad söker man lärdomar genom olika utbildningar både inom och utanför sameområdet. Vid Sameområdets utbildningscentral i Enare är det möjligt att studera samiskt hantverk i examensutbildningar och korta utbildningar.

Det samiska hantverket är rikt på uttryck. För att vi i utbildningarna ska kunna beakta det kulturella spektrumet av samiskt hantverk och de olika samiska språken är det viktigt att rikta mer resurser till de lokala särdragen i det samiska hantverket. Genom att beakta dessa kan vi skapa ett tryggt utrymme för varje studerande att lära sig om sitt kulturarv.

Med tanke på kulturen kring samiskt hantverk är det viktigt att färdigheterna och kunskaperna fortsätter att förmedlas i minst lika hög grad från generation till generation, från människa till människa.

”

Anniina Turunen
lektor
duojár

SKYDDET AV TRADITIONELL KUNSKAP OCH TRADITIONELLA KULTURELLA UTTRYCK

SYFTAR ALLTSÅ PÅ ENSAMRÄTT SOM KAN FÖRBJUDA ANDRA aktörer att använda uttrycket på ett visst sätt. Med bevarande och tryggande avses att de traditionella uttryckens livskraft upprätthålls på andra sätt. Dessa perspektiv konkurrerar inte med varandra, utan erbjuder olika lösningar på olika hot och utmaningar. Det är till exempel inte lätt att svara på de utmaningar som klimatförändringen eller den åldrande befolkningen medför med IP-rättigheter, utan snarare genom att bevara och trygga. Å andra sidan kan man försöka svara på den olovliga kommersiella nyttoanvändningen av traditionella uttryck just med hjälp av skydd. I detta material fokuserar vi i första hand på skyddsaspekten, det vill säga på vilket sätt man genom att utnyttja IP-rättigheterna kan trygga kulturarvets livskraft och kontinuitet.

DET IMMATERIELLA KULTURARVET

Skydd av arvet med IP-rättigheter

Bevarandet och tryggheten av arvet genom identifiering, dokumentering, förmedling, lagring och återupplivning samt genom utbildning av bärare av traditionen

OLIKA METODER FÖR OLIKA SITUATIONER

Olovlig kommersiell nyttoanvändning

Olovligt utnyttjande inom turism och reklam, skapande av påhittade föreställningar

Det materiella arvet, heliga platser, namn och tillhörande traditioner

Frågor om integritetsskydd i anslutning till tradition, rättigheter för artister som framför traditionen

Klimatförändringen, minskning av renarnas livsområden och förändringar i miljön

Ekonomiska faktorer om traditionen inte ger näring och det inte finns tillräckligt med aktörer

Språksituationen och språkhälsan

Befolkningens geografiska placering

Om den traditionella kunskapen och det traditionella uttrycket inte förmedlas till nya generationer



ALLMÄNNA PRINCIPER
FÖR IMMATERIELLA
RÄTTIGHETER

MED IP-RÄTTIGHETERNA

S TRÄVAR MAN EFTER ATT FRÄMJA KREATIVT och immateriellt arbete samt att skapa nya innovationer och uppfinningar. Samtidigt främjar de spridningen av verk och nya uppfinningar till allmänheten. Med IP-rättigheterna strävar man också efter att utveckla marknadsverksamheten, öka konkurrensen och trygga konsumenternas intressen. I vid bemärkelse är syftet med immateriella rättigheter att öka hela mänsklighetens immateriella och kulturella kapital. IP-rättigheterna strider således inte mot traditionell och kollektiv verksamhet. De kan skydda traditionell kunskap, traditionella uttryck och kompetens och på så sätt främja såväl individuell som kollektiv kreativitet.

Visste du?

DET TRADITIONELLA BETYDER INTE NÅGOT GAMMALT OCH OFÖRÄNDERLIGT, utan traditionella uttryck skapas, antas kollektivt och förmedlas vidare till kommande generationer. Även om enskilda upphovsmän inte alltid kan identifieras, bygger de traditionella uttrycken alltid på mänskligt immateriellt arbete som utförs och som kumuleras i gemenskapens verksamhet. Att upprätthålla, fortsätta och förnya traditioner är således också en del av det kreativa och immateriella arbete som förtjänar att skyddas med IP-rättigheter. I de traditionella uttrycken förenas kollektiva aktiviteter och individuella uttryck. Även traditionerna förändras och förnyas när nya modeller, former och uttryck blir kollektivt godkända delar av den gemensamma traditionen. Enbart det faktum att traditionella uttryck utvecklas långsamt även under flera generationer innebär inte att de inte kan få rättsligt skydd. Begreppet levande kultur hänför sig till social växelverkan, där traditionella uttryck alltid skapas om och om igen, och varje upphovsman kan bidra med små tillägg till gamla uttryck inom en gemensam ram.

INDIVIDUELL VERKSAMHET OCH TRADITIONER ÖVERLAPPAR VARANDRA

Min släkt har i generationer haft en stark tradition av hantverk. Min morfar tillverkade bland annat slädar, pulkor och smöraskar. Mormor tillverkade skickligt utförda solvbälten och kläder, vars mönster och figurer berättar mycket om hennes socken. Min far gick från traditionella bruksföremål till värdefullt konsthantverk: skickligt dekorerade trä-, masur-, horn-, ben- och silverföremål. Silverarbete är relativt nytt i samegemenskapen.

Känslan för former, material och ornamentik har jag fått i arv. Traditionen lever och förändras med tiden. Jag ändrar modellerna enligt min egen uppfattning av vad som är estetiskt. Jag gör det så småningom så att föremål som människor lärt känna förblir bekanta och identifierbara. Nytt skapas inte på grund av nyhetens charm, det är övergående. Det är viktigare att jag knyter mitt arbete till en liten bit av tidigare och kommande generationers kontinuitet.

”

Sami Laiti
företagare
duojár

IP-RÄTTIGHETERNA

HAR VISSA GEMENSAMMA ALLMÄNNA principer. De grundar sig på ensamrätt som kan överlåtas och vars giltighet huvudsakligen är tidsbegränsad.



ENSAMRÄTTEN HAR ALLTID EN VISS DEFINIERBAR ägare, det vill säga rättsinnehavaren. Detta kan vara en enskild person eller ett kollektiv, såsom ett affärsföretag, en förening eller en annan aktör. Om rättsinnehavaren är okänd kan denne i vissa fall företrädas genom ombud. Innehavaren av IP-rätten, det vill säga "ägaren", eller innehavarens företrädare, kan dock alltid fastställas juridiskt.



ENSAMRÄTT INNEBÄR ATT man inte utan rättsinnehavarens samtycke får handla på ett visst sätt, till exempel använda ett varumärke som åtnjuter upphovsrättsskydd offentligt eller ett skyddat varumärke i näringsverksamhet. Ensamrättens omfattning, det vill säga vilken typ av verksamhet som kräver rättsinnehavarens tillstånd, definieras närmare i varje lag som gäller IP-rätten. Utgångspunkten är dock att användningen av ett skyddat objekt kräver rättsinnehavarens tillstånd.



ATT ENSAMRÄTTEN KAN ÖVERLÅTAS INNE-
bär att rättsinnehavaren kan överföra sin rätt antingen helt eller delvis till en annan person eller en annan gemenskap. Rättsinnehavaren kan också licensiera, det vill säga ge valfria personer användnings- eller modifieringsrätt för det verk som är föremål för skyddet.



IP-RÄTTIGHETERNA ÄR TIDSBEGRÄNSADE.
Rättsinnehavaren anses ha tidsbegränsad ensamrätt till resultatet av sitt arbete som ett slags pris för sitt arbete, men samtidigt är denna ensamrätt tidsmässigt begränsad med tanke på hela mänsklighetens intresse. Det är viktigt att hitta en balans mellan ensamrättens tidsmässiga längd och det material som är fritt tillgängligt för alla. När skyddstiden upphör är resultatet av arbetet fritt tillgängligt för alla. Ett undantag till detta är varumärken vars skyddstid i praktiken kan förlängas i oändlighet genom att alltid förnya registreringen med jämna mellanrum.



RÄTTSINNEHAVARENS ENSAMRÄTT ÄR
inte total och dess innehåll är begränsat för att trygga allmänhetens intressen. Till exempel inom upphovsrätten omfattas citat samt privat användning av verk och användning av verk i undervisningssyfte inte av skyddet. På motsvarande sätt lämpar sig varumärkesrätten endast för användning av beteckningar i näringsverksamhet på samma sätt som varumärken. Syftet med begränsningarna är att göra det möjligt att fritt använda skyddade märken och uttryck i viktiga situationer. Vid eventuella kränkningar ska man först granska om den kränkande användningen omfattas av någon regel om begränsning av IP-rätten.

”

Heli Huovinen
teaterarbetare
musiker

ETIK SOM UTGÅNGSPUNKT FÖR HÅLLBART KREATIVT ARBETE

Allt fler konstnärer vill agera på ett etiskt hållbart sätt. Nuförtiden frågar man också enskilda personer om tillstånd att använda samiska element till exempel på sommarteatern, men det måste observeras att en person inte kan tala för alla och ofta hamnar personen i en svår situation om hen upplever att något tillstånd borde ges. Å andra sidan ska man inte vara överförsiktig, så att man inte ens vågar nämna samerna eller Samelandet i verk. Det vore bra om det fanns en myndighet eller representant som man kunde kontakta med låg tröskel så att enskilda personer inte skulle behöva bedöma vem som lyfter fram samekulturen i verk och hur. Det viktigaste är dock att man vågar fråga om man är osäker.



IP-RÄTTIGHETERNA HAR EN RELATIVT enhetlig historia internationellt sett. De grundar sig på liknande principer och är relativt lika i de flesta länder. Skyddets geografiska omfattning varierar dock mellan olika IP-rättigheter. Till exempel i fråga om upphovsrätten får en upphovsman som gjort ett verk i Finland skydd för sitt verk med stöd av internationella avtal även i de övriga avtalsstaterna. Å andra sidan måste varumärket registreras antingen i hela Europeiska unionen eller separat för varje land där man vill få skydd. På motsvarande sätt gäller patent- och mönsterrätter endast i de länder som omfattas av registreringen. Vid en internationell granskning av IP-rättigheterna är det alltså viktigt att utreda var rätten gäller geografiskt.



DE ALLMÄNNA PRINCIPERNA FÖR IP-RÄTTIGHETER lämpar sig inte nödvändigtvis sömlöst för traditionell användning och skydd av kulturarvet. Skillnader kan uppstå genom att traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck kan anses vara hela gemenskapens egendom utan att ägarskapet preciseras till enskilda personer. I det traditionella sammanhanget känner man inte heller nödvändigtvis till rättighetens tidsmässiga begränsning, utan den kan överföras från en generation till en annan och vara ständigt i kraft. Detta kan till exempel vara fallet för vissa traditionella jojkar som tillhör vissa släkter och familjer, oberoende av när de skapades. Det kan också finnas skillnader i ensamrättens omfattning i förhållande till IP-rättigheterna, eftersom begränsningarna av rättigheterna och användningsreglerna i ett traditionellt sammanhang inte är likadana som i lagstiftningen.

”

Hanna-Maaria Kiprianoff
mångkunnig
inom skoltkultur

DET ÄR BRA ATT GEMENSAMT BESLUTA OM GEMENSAMMA TRADITIONER

Det är viktigt att samekulturen syns, men det är också viktigt hur och vem som drar nytta av den. Skoltsamerna har det högsta traditionella förvaltningsorganet, byastämman. Byastämman har ett exempel där en utomstående aktör hade velat använda ett traditionellt skoltsamiskt föremåls modell och symbolik för en ny kommersiell produkt. Frågan diskuterades först i en rådsförsamling och där konstaterades det att frågan tas upp på byastämman, men tillstånd beviljades inte. En orsak var att den enda nyttan för skoltsamerna hade varit synlighet. Aktören skulle ha dragit ekonomisk nytta, men nyttan skulle inte ha kanaliserats till skoltsamerna.

I fallet agerade aktören på ett bra sätt så att denne bad om tillstånd innan tillverkningen av produkten inleddes. Skoltarnas byastämma har tyvärr begränsade resurser när den behandlar olika ärenden. När det finns många ärenden att behandla väljer man en behandlingsordning enligt bästa förmåga.

TROTS DESSA SKILLNADER

KAN IP-RÄTTIGHETER I VISSA fall och i viss mån användas för att trygga den traditionella användningen av uttryck. Detta är motiverat också därför att det i Finland inte finns någon separat lagstiftning som reglerar användningen av traditionella uttryck och tryggar de samhälleliga intressen som ligger bakom dem.



NÄR DET GÄLLER ANVÄNDNINGEN AV IP-RÄTTIGHETER för att skydda traditionella uttryck måste man skilja på två olika synvinklar.



ENSKILDA PERSONER, SÅSOM HANTVERKARE, JOJKARE, bildkonstnärer och andra som fortsätter utöva traditioner, som utför immateriellt arbete och åstadkommer originella uttryck genom att använda traditioner, kan skydda resultaten av sitt eget arbete precis som vilken annan konstnär eller näringsidkare som helst. Då är det fråga om att användningen av ett skyddat uttryck kräver rättsinnehavarens samtycke, om inte användningen sker inom ramen för någon lagstadgad begränsning av ensamrätten.



DET BÖR OBSERVERAS ATT UPPHOVSMANNENS ensamrätt som grundar sig på IP-rättigheter gäller såväl utomstående aktörer som medlemmar i den egna gemenskapen. Upphovsmannen kan med stöd av lag självständigt bestämma om att dennes rätt också används mot medlemmarna i den egna gemenskapen. Därför är det i det traditionella sammanhanget också viktigt att granska hur djupt innehållet i uttrycket som är föremål för skyddet har påverkats av den egna familjens, områdets eller hela samegemenskapens tradition. På samma sätt måste det granskas att det förekommer en förtrolig relation mellan personen som söker skydd och gemenskapen som påverkat det kreativa arbetet, vilken också kan definiera användningen av IP-rätten. Det kan vara fråga om att upphovsmännen i gemenskapen har vissa överenskomna regler eller ett tyst samtycke till i vilken mån personer i samma grupp får låna ut varandras verk och hur IP-rättigheterna för immateriellt arbete ska användas. Ibland kan existensen av traditionen och det traditionella innehållet vara en nödvändig ram för det individuella uttrycket. Detta begränsar dock inte någons möjligheter att skapa helt nya och originella verk med hjälp av traditioner. Det är fråga om i vilken mån uttrycket som är föremål för skyddet är innehållsmässigt etablerat och en del av den gemensamma traditionen, eller om det är fråga om ett nytt verk som upphovsmannen själv skapat.

Visste du?

EN FÖRTROLIG RELATION MELLAN UPPHOVSMÄNNEN OCH GEMENSKAPEN KAN UTGÖRA GRUNDEN FÖR KREATIVT ARBETE. I avgörandet *John Bulun Bulun & Anor v R & T Textiles Pty Ltd* från Australiens högsta domstol 1998 konstaterades att upphovsrätten ursprungligen endast kan uppstå hos en enskild person och att gemenskapen i detta fall således inte hade upphovsrättsinnehavarens ställning i fråga om upphovsrätten till verket. I avgörandet konstaterades dock att eftersom det mellan den enskilda upphovsmannen och dennes bakgrundsgemenskap rådde en förtrolig relation (*fiduciary relationship*), som var nödvändig för att skapa verket, borde den enskilda upphovsmannen utöva sin upphovsrätt på ett sätt som också beaktar gemenskapens intresse. En sådan förtrolig relation kunde alltså förplikta upphovsrättsinnehavaren att agera på ett visst sätt vid utövandet av upphovsrätten, även om upphovsrätten tillhör denne själv som upphovsman till verket.

Lösningen grundade sig på den australiska upphovsrättslagen och man kan endast i begränsad utsträckning dra slutsatser av den vid tolkning av den nordiska lagstiftningen. Avgörandets allmänna princip om den förtroliga relationen mellan den enskilda upphovsmannen och dennes bakgrundsgemenskap och dess betydelse för skapandet av verket och dess inverkan på upphovsrätten kan dock också ge en användbar allmän riktlinje i tolkningen av de nordiska upphovsrättslagarna. Det som upphovsmännen kan anses ha kommit överens om när skapandet av verket inleds kan ha betydelse för granskningen av på vilket sätt upphovsrätten borde utövas.

FÖRUTOM ENSKILDA PERSONER OCH PERSONER SOM SKYDDAR

SITT EGET IMMATERIELLA ARBETE KAN även gemenskaper sträva efter att utnyttja IP-rättigheterna för att skydda sitt kulturarv. Då är det också fråga om på vilket sätt rättigheterna kan utövas för att uppfylla samegemenskapernas motiverade juridiska förväntningar, som härrör från Finlands grundlag och deklarationen om urfolkens rättigheter. Med hjälp av IP-rättigheterna kan man till exempel sträva efter att förverkliga den i grundlagen tryggade kulturella självstyrelsen för samerna i sameområdet. Gemenskaper kan skydda sina uttryck för att skydda den traditionella användningen av dem på marknaden. I skyddet av kända uttryck kan det dock finnas begränsningar som beror på de interna förutsättningarna för IP-rättigheter, i synnerhet om uttrycken är mycket gamla eller redan används allmänt på marknaden. Det är fråga om en bedömning från fall till fall och på vilket sätt man försöker skydda vissa uttryck. Man måste också ta hänsyn till de sociala, politiska och kulturella konsekvenserna av det rättsliga skyddet, det vill säga frågor om bland annat vem som får söka skydd, vem som beslutar om dess användning och vem som drar den eventuella nyttan av skyddet.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]



UPPHOVSRÄTT SOM SKYDD FÖR KREATIVT ARBETE

SYFTET MED UPPHOVSRÄTTEN

AR ATT FRÄMJA KREATIVT ARBETE OCH FRÄMJA att verken görs tillgängliga för allmänheten. Syftet är att ge upphovsmännen ensamrätt till sina verk och samtidigt begränsa dessa ensamrätter till förmån för en bredare användning av verken.

Upphovsrätten skyddar alla originella uttryck och verkets traditionella karaktär i sig eliminerar inte dess möjlighet att få upphovsrättskydd. Hantverkare, jojkare, bildkonstnärer och andra upphovsmän som skapar traditionella uttryck får automatiskt upphovsrättskydd för sina verk, förutsatt att verken uppfyller kravet på originalitet som upphovsrätten förutsätter. Tradition innebär inte oföränderlighet och ett traditionellt verk kan ge uttryck för individuell behandling och originalitet, även om det är framställt enligt traditionella regler och seder.

I JOJKEN HÖRS TIDENS OCH MÄNNISKORNAS RÖSTER

Det kan vara svårt att använda samisk jojk. Det finns gamla lagrade jojkar som eventuellt hänför sig till ett visst objekt på ett sätt som en person som inte känner till ämnet eller kontexten inte kan tolka. Personjojkar beskriver genom jojken sina objekt i sin helhet och skapar på sätt och vis en ljudmålning av objektet. Jojkarna minns och pekar till exempel på händelser och platser. Dessutom har jojkarna vissa regionala särdrag. Jojken lever och det uppstår nya hela tiden.

I dag är det viktigt att den samiska jojken hörs och syns. På så sätt behåller den sin livskraft.

Utmaningen är hur modernisera gamla jojkar på ett kulturellt hållbart sätt. Vad är någons egendom? Vad kan förnyas? Å ena sidan är det viktigt att modernisera avlägsna jojkar och å andra sidan är det alltid viktigt att fundera på vad som uttryckligen stöder samegemenskapen och förmedlingen av traditionell kunskap.

”

Anna Näkkäläjärvi-Länsman
musiker
doktorand

UPPHOVSRÄTTEN UPPKOMMER

ALLTID FÖR UPPHOVSMANNEN GENAST NÄR VERKET ÄR färdigt och det behövs inga separata registreringsåtgärder för att skapa skydd. På motsvarande sätt får också den som framför ett verk eller en folktraditionell föreställning skydd för sin egen föreställning. Verket får inte utan upphovsmannens tillstånd användas och verket eller framställningen får inte utan upphovsmannens tillstånd lagras och publiceras. På motsvarande sätt får en modifikation av verket sitt eget upphovsrättsskydd. Upphovsrätten är dock inte total, utan den är begränsad bland annat för privat bruk, undervisningsbruk och citat.

Upphovsrätten skyddar verkets form, det vill säga sådana element som med sinena kan observeras i verket. Upphovsrätten skyddar inte stil, kunskap, färdigheter eller kunnande. Vem som helst kan genom att granska verket utnyttja de idéer, teman eller stilfrågor som återfinns i verket. Upphovsrättslagen hindrar inte heller att man hämtar inspiration från eller imiterar tidigare verk, om man på detta sätt ändå skapar ett nytt och självständigt verk, det vill säga ett annat verk som i tillräcklig utsträckning skiljer sig från tidigare verk.

SAMISKA BERÄTTARTRADITIONER SOM INSPIRATION I MUSIK

Bakom vissa stycken på den kommande rapskivan som vi gör tillsammans med Amoc kan man höra samernas historieberättare. För sångtexterna intervjuade vi samiska historieberättare och kom överens med dem om att använda en del av deras berättelser som material för de nya sångtexterna. Tillsammans funderade vi på vad som är lämpligt att publicera och på vilket sätt berättelserna kan användas. Även om raptexterna skrevs av flera personer, kan man höra de samiska berättelserna i sångernas teman och innehåll. De samiska berättelsetraditionerna är en central utgångspunkt och inspiration för det nya albumet och är ett exempel på hur viktigt det är att skydda traditionerna också med tanke på det nya och individuella kreativa arbetet.

”

Áilu Valle
musiker

UPPHOVSMANNEN KAN ÖVERLÅTA SIN UPPHOVSRÄTT

HELT ELLER DELVIS OCH KAN OCKSÅ GE VALFRIA personer tillstånd för användning av sitt verk för att skapa nya verk. Upphovsmannen kan också befullmäktiga en förening, en organisation eller någon annan företrädare att utöva tillsyn över upphovsrätten. Upphovsmännen kan sinsemellan komma överens om att alla medlemmar i gemenskapen får utnyttja varandras upphovsrätt för att skapa nya verk. Upphovsmännen kan också förbinda sig att utnyttja sin upphovsrätt med beaktande av gemenskapens alla intressen.

Upphovsrätten gäller sjuttio år räknat från utgången av upphovsmannens dödsår. Om upphovsmannen inte är känd räknas denna sjuttio års skyddstid från publiceringen eller skapandet av verket. Efter att skyddstiden har gått ut får vem som helst fritt använda verket. Ett undantag från upphovsrätten gällande fria verk utgör det så kallade klassikerskyddet. Med stöd av det får inte heller gamla verk behandlas offentligt på ett sätt som kränker deras kulturella intressen. I Finland övervakas klassikerskyddet av undervisnings- och kulturministeriet.

Upphovsrättsliga frågor är ofta svåra att lösa på förhand. Det kan vara svårt att säga om det överhuvudtaget är fråga om ett verk som är upphovsrättsligt skyddat och om skyddet fortfarande är i kraft. I ärenden som gäller upphovsrätt, till exempel i fråga om upphovsrättskydd för en enskild produkt kan man begära ett avgiftsfritt utlåtande av upphovsrättsrådet.



Hantverk och deras
enskilda mönster,
traditionell
musik och
berättelser får alla
upphovsrättskydd
om de är tillräckligt
originella.



UPPHOVSRÄTTEN SKYDDAR

SÅVÄL UPPHOVSMANNEN OCH DEN SOM FRAMFÖR VERKET SOM DEN SOM PRODUCERAR LJUDUPPTAGNINGEN, VAR OCH EN MED EGEN RÄTTIGHET.

	FÖRFATTARE	ARTIST	PRODUCENT AV LJUDUPPTAGNING
<i>Vad gör de olika aktörerna?</i>	Upphovsmannen skapar verket, till exempel komponerar ett stycke eller skriver en text. Upphovsmannen framför inte nödvändigtvis själv sitt verk.	Artisten framför ett musikstycke, en pjäs eller läser till exempel en dikt som skrivits av upphovsmannen. Artisten kan också framföra en folk-tradition vars upphovsman är okänd. Artisten skriver inte nödvändigtvis själv verken som denne framför.	Som producent av ljudupptagning betraktas den som första gången upptar ljudet från ett visst framförande.
<i>Föremålet för skyddet</i>	Föremålet för skyddet är upphovsmannens verk. Verket kan skrivas ner, såsom noterna för en melodi eller en dikt på papper, men verket kan också uppstå improviserat och existera endast utan bestående form. Till exempel en jojk som spontant uppkommer under en promenad i naturen får upphovsrättsskydd på samma sätt som en klassisk symfoni som antecknats på notpapper.	Föremålet för skyddet är ett enskilt framförande av ett visst verk. Framförandet av ett verk är alltid en åtgärd som sker vid en viss tidpunkt. Den som framför ett befintligt verk, antingen skrivet av personen själv eller av någon annan.	Föremålet för skyddet är en enskild upptagning. I producentens verksamhet uppstår den upptagning, en digital fil eller annan ljudupptagning, med vilken framförandet av verket kan höras.

	FÖRFATTARE	ARTIST	PRODUCENT AV LJUDUPPTAGNING
<i>Vad gäller rättigheten?</i>	Upphovsrätten gäller verk som upphovsmannen skapat, men också dess varianter och andra former. Till exempel kan en roman filmatiseras endast med upphovsmannens samtycke. Upphovsmannens tillstånd krävs också för att framföra verket.	Artistens rätt gäller det egna enskilda framförandet som sker vid en viss tidpunkt. Artistens rätt hindrar inte andra från att framföra samma verk senare.	Producentens rätt gäller en enskild ljudupptagning som producenten har gjort. Producentens rätt hindrar inte att andra från att framföra och ta upp ljudet från samma verk på nytt.
<i>Vem kan ge tillstånd och för vad?</i>	Upphovsmannen ger tillstånd till att verket får användas offentligt, såsom för framförande och spridning av exemplar av verket.	Artisten behöver upphovsmannens tillstånd för att offentligt framföra verket. Artistens tillstånd behövs för att sprida upptagningen av dennes levande framförande till allmänheten till exempel på radio, tv, sociala medier eller på webbplattformar. I fråga om ett inspelat framförande har artisten rätt till ersättning.	Producenten behöver upphovsmannens och artistens tillstånd för att spela in framförandet för annat än privat bruk. Producenten får inte använda upptagningen offentligt utan upphovsmannens eller artistens tillstånd. Producenten beslutar dock på vilket sätt dennes ljudupptagningar ska användas. Upphovsmannen eller artisten kan inte kräva att få upptagningen av producenten. Producenten äger upptagningen och får rätten till den, om inte något annat har avtalats.

UPPHOVSRÄTTEN GÄLLER

TILLS SJUTTIO ÅR HAR FÖRFLUTIT FRÅN UPPHOVSMANNENS DÖD. Därefter är verket fritt tillgängligt för alla. Om ett fritt verk senare spelas in, uppkommer dock en ny och separat rätt för artisten och producenten av ljudupptagningen. Då kan nog vem som helst själv framföra och spela in det lediga verket, men det innebär inte att man fritt får använda en upptagning som någon annan redan gjort. Då är verket fritt, men en viss ljudupptagning av framförandet kan vara skyddad. Det är viktigt att observera att verk, framföranden och ljudupptagningar har självständiga och sinsemellan oberoende skyddstider.

KLASSIKERSKYDDET SOM SKYDD FÖR SÄRSKILT VIKTIGA GAMLA VERK

MED STÖD AV 53 § I UPPHOVS-
rättslagen ”förfares efter upphovsmannens
död med litterärt eller konstnärligt verk of-
fentligt på ett sätt, som kränker den andliga
odlingens intressen, äger myndighet, som bestämmes genom
förordning, även där upphovsrätten upphört eller sådan rätt
icke förefunnits, meddela förbud mot förfarandet.” Om en
särskilt betydelsefull handling används offentligt på ett sätt
som är ägnat att kränka den andliga odlingens intressen
(kulturella intressen), kan undervisnings- och kulturministe-
riet förbjuda förfarandet i fråga. Den som är missnöjd med
detta beslut kan föra ärendet till domstol.

Klassikerskyddet är en särskild myndighets rätt enligt
upphovsrättslagen att förbjuda en viss typ av kränkande för-
farande och på så sätt skydda offentliga intressen i anslutning
till vissa mycket viktiga verk. Med stöd av klassikerskyddet har
man dock endast en gång på 1960-talet förbjudit användning-
en av verk. Det handlade om spridningen av klassiska barn-
böcker. Översättningarna av böckerna ansågs vara av dålig
kvalitet och att innehållet i verken hade ändrats. I ett annat
fall som framkom på 1980-talet meddelades däremot inget för-
bud. Då var det fråga om användningen av konstnären Gal-
len-Kallelas målningar för dekorerings av en samlarservis.

Traditionella uttryck kan åtminstone i teorin omfattas av
klassikerskyddet om uttrycket kan betraktas som ett upphovs-

rättsligt verk. Då är det också fråga om på vilket sätt det kultu-
rella intresset definieras och hur kränkningen har skett. Om till
exempel olika modeller av samiska dräkter kan betraktas som
upphovsrättsliga verk, bör man efter eventuell användning som
strider mot de traditionella reglerna bedöma om till exempel
användningen av en samisk dräkt på ett sätt som påverkar eller
skadar dess betydelseinnehåll kan kränka kulturella intressen.

Vid granskningen av lagrummet är det viktigt att frå-
ga var och på vilket sätt det kulturella intresset för verket kan
kränkas och vilken publik intresset berör. Kränkningen ska
dock vara så uppenbar att ingen konst- eller litteraturexpert
behövs för att identifiera den, utan vem som helst kan förstå
att det är fråga om kränkande användning. Det finns ingen
rättspraxis om huruvida endast nationellt erkända betydande
verk åtnjuter klassikerskydd eller om ett kulturellt intres-
se också kan vara av ett kulturellt värde som kan identifieras
bland en viss grupp eller gemenskap.

Även om ett uttryck inom folktraditionen redan vore så
gammalt att den upphovsrätt som hänför sig till det skulle ha
förfallit, kan användningen av folktraditionens uttryck och
förfarandet mot den bedömas av en myndighet inom ramen
för upphovsrättslagen, om ett uttryck inom folktraditionen
som är särskilt viktigt och fortfarande hör till den levande kul-
turen används offentligt på ett sådant sätt som uppenbarligen
också kränker det kulturella intresset.



VARUMÄRKESTRÄTTEN
KAN OCKSÅ SKYDDA
TRADITIONELLA
KÄNNETECKEN

VARUMÄRKESRÄTTEN

GER NÄRINGSIDKAREN ENSAMRÄTT ATT besluta om användningen av ett skyddat märke som ett kännetecken för vissa varor eller tjänster på marknaden. Innehavaren av märket får förbjuda andra att använda samma eller liknande märke som kännetecken för samma eller liknande varor på marknaden. Syftet med varumärkesrätten är att trygga konkurrensen och marknads funktion samt att skydda näringsidkarnas marknadsförings- och produktutvecklingsinvesteringar. Varumärket anger varornas och tjänsternas ursprung samt skiljer näringsidkarens varor och tjänster från andra konkurrenters. Varumärkesrätten gäller dock endast näringsverksamhet och begränsar inte till exempel användningen av privatpersoners märken och märken som omfattas av yttrandefriheten. Skillnaden mellan kommersiellt och privat bruk är dock inte alltid enkel att skönja, eftersom till exempel konstnärlig verksamhet samtidigt kan vara professionell och kommersiell, men även åtnjuta skydd för yttrandefriheten.

Utöver vanliga varumärken används gemenskaps- och kontrollmärken. Medan ett vanligt varumärke tyder på en viss näringsidkare, visar ett gemenskapsmärke att företagaren hör till en viss gemenskap. Kontrollmärket å sin sida visar att tillverkningen av produkten har uppfyllt vissa kvalitetskrav.

SAMISKA KONTROLLMÄRKEN



MÄRKET SÁMI DUODJI som används i samband med samiskt duodji-hantverk har registrerats till exempel i Norge som kontrollmärke. Märket får användas av medlemmar som godkännts av den sammanslutning som förvaltar märket.



MÄRKET SÁMI MADE som anger att det är en samisk produkt är också registrerat som kontrollmärke. Användningen av märket förvaltas av Samerådet och märket får användas av personer som uppfyller villkoren för användningen.



SOM VARUMÄRKE KAN användas vilken beteckning som helst som kan anges tydligt och exakt. Oftast består varumärken av ord, mönster eller kombinationer av dessa, men även en ljudsignal eller en tredimensionell form, såsom produktförpackning, färgkombination eller rörlig bild, kan fungera som varumärken.

Visste du?

MÅNGA TRADITIONELLA KÄNNETECKEN FUNGERAR SOM VARUMÄRKEN och många traditionella uttryck har beröringspunkter med användningen av varumärken. Ett traditionellt uttryck kan ange ursprung eller ägarskap och med hjälp av märket kan man skilja på olika saker. Till exempel är renarnas öronmärken individuella kännetecken med hjälp av vilka renarna kan märkas så att man vet vem som är deras ägare. Likaså kan den som utför traditionellt hantverk markera arbetet med sitt eget individuella märke för att visa att han eller hon är upphovsmannen.

VARUMÄRKESRÄTT UPPKOMMER

ANTINGEN GENOM REGISTRERING ELLER GENOM ATT märket görs tillgängligt för näringsidkaren. Ansökan om registrering av ett varumärke kan göras hos den nationella myndigheten i landet i fråga eller hos EU:s immaterialrättsmyndighet i hela Europeiska unionen. Ett registrerat varumärke gäller i tio år från ansökningsdagen, men registreringen kan förnyas för en period på tio år åt gången. Ensamrätt kan uppkomma utan registrering om märket är etablerat och allmänt känt som näringsidkarens beteckning i samband med vissa varor eller tjänster. Det är dock inte nödvändigtvis lätt att påvisa att märket är etablerat och i praktiken är registrering av ett varumärke det vanligare sättet att skydda ett kännetecken.



VARUMÄRKESRÄTTEN SKYDDAR ANVÄNDNINGEN av kännetecknet endast i samband med de varor eller tjänster som avses i registreringen. Vid planeringen av registreringen bör man reflektera över för vilka varor eller tjänster det är nödvändigt att skydda märket. Vid bedömningen av kränkning av ett varumärke ska på motsvarande sätt kontrolleras om de använda varorna eller tjänsterna är identiska eller tillräckligt likartade, och om de använda varumärkena är identiska eller i den utsträckning likartade att det finns en risk för förväxling av varornas eller tjänsternas ursprung bland den relevanta målgemenskapen. Om varumärkena är tillräckligt olika eller varorna och tjänsterna tillräckligt långt från varandra, uppstår det sannolikt inte någon risk för förväxling och kränkning av varumärket.



INNAN REGISTRERING AV ETT VARUMÄRKE

ansöks lönar det sig att granska den egna verksamhetens omfattning och planer. Registreringen av ett varumärke innebär kostnader och enbart registreringen av märket i sig varken medför några inkomster eller främjar utvecklingen av affärsverksamheten. Varumärket ska också faktiskt användas på marknaden för att registreringen ska förbli i kraft. Även om kännetecknet registreras som ett varumärke kan det förloras, om det inte inom fem år har använts på marknaden som ett varumärke för de varor och tjänster för vilka det har registrerats. Om man å andra sidan strävar efter att utveckla en etablerad affärsverksamhet och använda ett visst kännetecken under en längre tid som näringsidkarens märke, kan det vara förnuftigt att registrera varumärket redan innan den egentliga affärsverksamheten inleds. Detta gäller i synnerhet om det finns en risk för att någon annan olovligen börjar imitera eller använda samma kännetecken i sin egen näringsverksamhet.

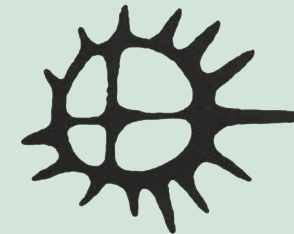


VID PLANERINGEN AV VARUMÄRKESANSÖKAN

är det bra att granska om elementen i märket innehåller något som hör till hela samegemenskapens, vissa områdens eller enskilda släktingars gemensamma tradition. Även om varumärket i sig inte behöver vara ett resultat av kreativt arbete, är det bra om de ord och symboler som används av hela gemenskapen förblir tillgängliga för alla medlemmar i gemenskapen. Enbart registrering av ett varumärke hindrar dock inte ännu någon från att använda ett skyddat märke, utan det är alltid fråga om på vilket sätt varumärkesrätten utövas och på vilket sätt man försöker förvalta det skyddade kännetecknet. Varumärkesrätten är varumärkesinnehavarens ensamrätt, som ska utövas aktivt för att tillgodose skyddet. Varumärkesrätten begränsar inte heller användningen av märken utanför näringsverksamheten.

VARUMÄRKESRÄTTEN KAN OCKSÅ BEGRÄNSA VERKSAMHETEN PÅ MARKNADEN FÖR DEM SOM FORTSÄTTER TRADITIONEN. Ett norskt smyckesföretags ansökan om varumärke godkändes 2009. Varumärket var mycket likt den traditionella samiska solsymbolen. Innehavaren av varumärket försökte förbjuda användningen av symbolen som kränkte varumärket på marknaden även för traditionella hantverkare. Senare återkallades varumärket 2020, eftersom värdena i solsymbolen ansågs vara jämförbara med religiösa värden och registreringen av märket stred mot god sed. Dessutom ansågs de samiska hantverkarna ha i grundlagen tryggad rätt att använda sitt eget immateriella kulturarv.

Visste du?



Norsk varumärkesregistrering
Nr 251306.



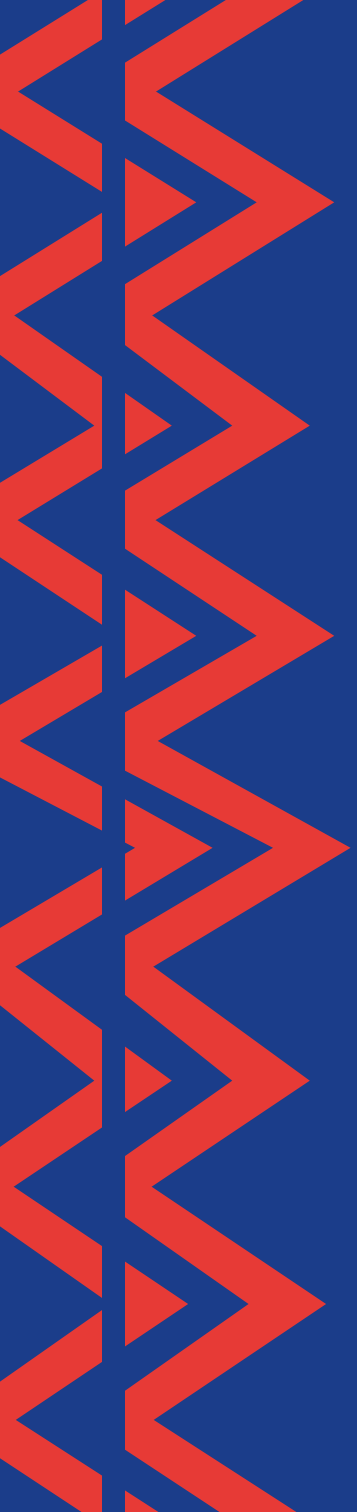
Samisk solsymbol.

NÄR MAN ANSÖKER OM ETT VARUMÄRKE

FÖR REGISTRERING SKA MAN FUNDERA på inom vilket geografiskt område skyddet behövs. Om verksamheten begränsas till en viss stats område lönar det sig inte nödvändigtvis att ansöka om registrering i hela Europeiska unionen. Om man å andra sidan strävar efter att internationalisera företagsverksamheten och agera globalt till exempel via internet, kan det vara förnuftigast att göra en registrering som omfattar hela Europeiska unionen, eller en internationell registrering som omfattar länder utanför EU, genast i det inledande skedet.



DET BÖR NOTERAS ATT ENBART REGISTRERINGEN av ett varumärke ännu inte ger ett effektivt rättsligt skydd i praktiken. Varumärkesrätten är en ensamrätt och därmed ska innehavaren själv övervaka marknaden för att konstatera eventuella kränkningar och agera aktivt för att skydda sin rätt. När man planerar en varumärkesansökan är det också bra att fundera på hur sannolika kränkningar är i framtiden och hur skyddet i praktiken kan genomföras. I detta avseende kan även samarbetsorganisationer och -föreningar inom den egna branschen vara till hjälp vid det praktiska genomförandet av varumärkesskyddet och ordnandet av representationen.





ÖVRIGA IMMATERIELLA RÄTTIGHETER OCH LAGSTIFTNING

GEOGRAFISKA URSPRUNGSBETECKNINGAR

GEOGRAFISKA URSPRUNGSBETECKNINGAR SKYDDAR beteckningar på traditionella produkter mot missbruk och imitation. Samtidigt visar de produktens ursprung på samma sätt som varumärken. Skydd kan beviljas för en produktbeteckning som är förknippad med produktens kvalitet eller särdrag med anknytning till dess geografiska ursprung. Skydd kan sökas för jordbruksprodukter och livsmedel samt alkoholdrycker. Den skyddade beteckningen får användas av vilken producent som helst som är verksam i området i fråga och som uppfyller villkoren för användningen av beteckningen. Till exempel beteckningarna Lapin puikula och Lapin Poron liha har registrerats i Europeiska unionens namnskyddssystem.

Visste du?

SKYDD AV BETECKNINGEN FÖR EN URSPRUNGLIG HANTVERKSPRODUKT.

Europeiska kommissionen har gett ett förslag till förordning 2022/0115 (COD), genom vilken även hantverksprodukter kan beviljas skydd genom geografiska ursprungsbeteckningar. Systemet fungerar parallellt med det namnskyddssystem som redan finns. En förutsättning för skyddet är produktens geografiska läge och att dess kvalitet, anseende eller andra element i väsentlig grad är förknippade med området i fråga och att åtminstone en produktionsfas sker i området i fråga. Då kan till exempel beteckningar i anslutning till samiskt hantverk, såsom *gákti* eller *duodji*, eller *samiskt hantverk* eventuellt få ett skydd som tryggar användningen av dessa beteckningar endast för sådana produkter som åtminstone delvis har tillverkats inom sameområdet. Beteckningen skyddar dock det geografiska ursprunget, inte att produkten har tillverkats av en samisk person. Föremålet för skyddet är också produktens beteckning, inte själva produkten. Kommissionens förslag har under 2022 överlämnats till remiss, så det finns ännu ingen säkerhet om skyddets slutliga form och förutsättningar.

MÖNSTERRÄTTEN SKYDDAR PRODUKTENS UTFORMNING ELLER UTSEENDE

EN FÖRUTSÄTTNING FÖR mönsterskydd är att produktens utformning är ny och individuell. Nyheten innebär att produkten inte får publiceras eller säljas innan ansökan om mönsterskydd lämnas in. Om produkten redan har offentliggjorts kan man dock under vissa förutsättningar ansöka om skydd inom tolv månader från det att mönstret offentliggjordes. Modellens individualitet avgörs med hjälp av helhetsintrycket. Modellen ska skilja sig från redan kända modeller även genom annat än små detaljer. Nyheten i modellens utformning bedöms ur den så kallade upplysta konsumentens synvinkel, med beaktande även av produktens användningsändamål och produktgrupp. Det väsentliga är om modellen också skiljer sig från vad som redan är känt

på marknaden än bara till mindre detaljer. Modellen ska också vara ett resultat av mänskligt immateriellt arbete. Till exempel kan inte naturens former registreras som modeller. En registrerad mönsterrätt gäller i 25 år. Mönsterrätt till en produkt kan erhållas nationellt genom en ansökan om registrering av mönstret hos en nationell myndighet eller i hela Europeiska unionen genom att ansöka om registrering hos EU:s immaterialrättsmyndighet. Det finns vissa skillnader i registreringsförfarandena mellan de nationella myndigheterna och EU-myndigheterna till exempel i fråga om huruvida modellens nyhet och individualitet undersöks på tjänstens vägnar redan i ansökningsskedet eller om den andra parten ska senare ansöka om att en modell med bristfälliga förutsättningar ska upphävas.

Visste du?

GLÖMDE DU SKYDDA MODELLEN INNAN PRODUKTEN PUBLICERADES?

Även ett oregistrerat mönster får skydd som en så kallad oregistrerad gemenskapsmodell i tre år efter att det publicerats i hela Europeiska unionen. Om en produkt har släppts ut på marknaden utan ansökan om mönsterrättsskydd, kan tillverkaren under ytterligare tre år efter det att produkten har publicerats åberopa sin rätt gentemot andra tillverkare i hela Europeiska unionen. Detta skydd ger tre års försprång till exempel för hantverkare som inte anser att registreringen av varje modell är kostnadseffektiv, men där det förekommer en risk att dennes nya modeller kan kopieras snabbt efter att de släppts ut på marknaden. Under tre år efter utsläppandet på marknaden får mönstret inte kopieras utan tillverkarens samtycke, förutsatt att produktmodellen har uppfyllt de krav på individualitet och nyhet som ställs på mönsterskydd vid tidpunkten för publiceringen.

PATENTRÄTTEN SKYDDAR UPPFINNINGSVERKSAMHETEN

PATENTSKYDD KAN FÅS FÖR EN TEKNISK LÖSNING SOM UPPFYLLER förutsättningarna för patentering, det vill säga den är ny, uppfinningsrik och industriellt användbar. Kravet på uppfinningsrikedom förutsätter en väsentlig skillnad från redan kända tekniska lösningar. I patentansökan ska noggrant anges vad uppfinningen gäller och vilka delar av uppfinningen man vill att ska omfattas av skyddet. Patenträtten ger innehavaren ensamrätt att använda uppfinningen yrkesmässigt, det vill säga tillverka, sälja eller använda produkter som innehåller uppfinningen. Ett patent gäller endast i de länder där patentskydd har sökts och i allmänhet i högst tjugo år från ansökningdagen.

NYTTIGHETSMODELLEN SKYDDAR ENKLARE UPPFINNINGAR

MED EN NYTTIGHETSMODELL AVSES ENKLARE LÖSNINGAR ÄN patenterbara uppfinningar. Behandlingstiderna för nyttighetsmodellerna är kortare än för patentansökningar och myndighetskostnaderna är lägre än för patent. Nyttighetsmodellens skyddstid är också kortare, högst tio år. Nyttighetsmodellen måste skilja sig tydligt från redan känd tekniken. Dessutom ska uppfinningen vara ny och industriellt användbar. Nyttighetsmodellen ger innehavaren ensamrätt att använda uppfinningen yrkesmässigt.

TRADITIONELL KUNSKAP SOM AFFÄRSHEMLIGHET

MED AFFÄRSHEMLIGHET AVSES VILKEN information som helst som inte är allmänt känd eller lättillgänglig och som därför har ett ekonomiskt värde för näringsidkaren och som näringsidkaren med rimliga åtgärder strävar efter att skydda. Enligt lagen om företagshemligheter avses med "intrångsgörande produkter varor eller tjänster vilkas formgivning, egenskaper, funktion, produktionsprocess eller marknadsföring gynnas avsevärt av obehörigt anskaffade, utnyttjade eller röjda företagshemligheter". Lagen om företagshemligheter reglerar således användningen av värdefull information i näringsverksamhet och vid bedömningen av lagens tillämpning ska man granska om innehavaren av informationen är näringsidkare och om informationen har ekonomisk och näringslivsrelaterad betydelse.

MYCKET UTNYTTJANDE AV KULTURARV ÄVEN PÅ MARKNADEN

LAGEN OM OTILLBÖRLIGT FÖRFARANDE I näringsverksamhet förbjuder förfaranden i näringsverksamhet som strider mot god affärssed eller annars är otillbörliga för en annan näringsidkare. Till sådan verksamhet hör att använda sådana osanna eller vilseledande uttryck för sin egen eller någon annans näringsverksamhet som är ägnade att inverka på efterfrågan på eller utbudet av en nyttinghet eller att skada någon annans näringsverksamhet. I näringsverksamhet får inte heller användas uttryck, som innehåller ovidkommande omständigheter, inte heller uttryck, som är otillbörligt till sitt framställningssätt eller sin form, om uttrycket är ägnat att skada annans näringsverksamhet. Ett utlåtande om otillbörligt förfarande i näringsverksamhet kan begäras av Centralhandelskammarens affärssedsnämnd eller ett avgörande i ett ärende som gäller förfarandet kan begäras av marknadsdomstolen. Lagen om otillbörligt förfarande i näringsverksamhet reglerar verksamhet enligt god affärssed i näringsverksamhet. När lagen granskas i ett traditionellt sammanhang måste man således fundera på om det i verksamhet som upprätthåller traditioner är fråga om näringsverksamhet och om det i konkurrentens verksamhet på det sätt som fastställs i lagen är fråga om ett förfarande som strider mot god sed eller annars är olämpligt.

ATT SKYDDA TRADITIONER HANDLAR OCKSÅ OM ATT SKYDDA KONSUMENTERNAS RÄTTIGHETER

KONSUMENTSKYDDSLAGEN HÖR inte till IP-rättigheterna, men den reglering som den innehåller kan också ha betydelse för skyddet av det immateriella kulturarvet. Lagen reglerar utbudet, försäljningen, förmedlingen och marknadsföringen av nyttigheter mellan näringsidkare och konsumenter. Marknadsföringen av nyttigheter får inte strida mot god sed eller omfattas av förfaranden som är otillbörliga för konsumenterna. Marknadsföring kan strida mot god sed om den klart strider mot allmänt accepterade samhällliga värden och i synnerhet om den kränker människovärdet eller religiösa eller politiska övertygelser. På motsvarande sätt anses ett förfarande vara otillbörligt om det strider mot ändamålsenliga förfaringssätt som är allmänt godtagbara i näringsverksamhet och är ägnat att klart försämra konsumentens förmåga att fatta ett motiverat köpbeslut eller något annat beslut om en konsumtionsnyttighet och leda till att konsumenten fattar ett beslut som han eller

hon inte skulle ha fattat utan förfarandet. Om förfarandet riktar sig mot en viss konsumentgrupp bedöms förfarandets olämplighet ur denna konsumentgrupps synvinkel.

Med stöd av konsumentskyddslagen får osann eller vilseledande information inte lämnas vid marknadsföring eller i kundrelationer, om informationen är ägnad att leda till att konsumenten fattar ett köpbeslut eller något annat beslut om en konsumtionsnyttighet som han eller hon inte skulle ha fattat utan informationen. Osanna eller vilseledande uppgifter kan särskilt gälla konsumtionsnyttighetens ursprung, tillverkningssätt och tillverkningstid, användning och verkningar av användningen samt resultaten av de tester som gjorts på nyttigheten, samt näringsidkarens eller dennes företrädarens identitet, kontaktuppgifter, egenskaper och ställning på marknaden samt de priser och erkännanden som tilldelats dem.

I marknadsföringen eller kundrelationen är det även förbjudet att inte lämna sådan information som med beaktande av sammanhanget är väsentlig och som konsumenten behöver för att fatta ett köpbeslut eller något annat beslut

om en konsumtionsnyttighet och vars avsaknad är ägnad att leda till att konsumenten fattar ett beslut som han eller hon inte skulle ha fattat med tillräcklig information. Vid bedömningen av om informationen är tillräcklig beaktas hur tydlig, begriplig och rättidig informationen är, begränsningarna i anslutning till det kommunikationsmedel som används samt näringsidkarens övriga åtgärder för att ge konsumenten den väsentliga informationen.

Ur konsumentskyddslagens synvinkel kan man bedöma lagenligheten i sådana förfaranden på marknaden där det samiska kulturarvet används för att göra en produkt eller tjänst mer lockande utan att ha en motiverad koppling till samiskhet på ett sådant sätt som kan vara ägnat att påverka konsumenternas köpbeslut. Då bör man granska om det till produktens eller tjänstens ursprung, tillverkningssätt eller egenskaper har fogats en påstådd eller indirekt påstådd koppling till samekulturen som är ägnad att påverka konsumentens köpbeslut. I förekommande fall och produkten eller tjänsten saknar en sådan koppling till samekulturen som förmedlas i marknadsföringen eller ett erbjudande till konsumenter, kan det vara fråga om ett förfarande som strider mot konsumentskyddslagen. Anmälan om osaklig marknadsföring kan göras med en webblankett till konsumentombudsmannen.



PÅ VILKET SÄTT KAN
MAN I PRAKTIKEN
FÖRSVARA SINA EGNA
OCH GEMENSKAPENS
RÄTTIGHETER?

SKYDDET AV IMMATERIELLA

TILLGÅNGAR FÖRUTSÄTTER I praktiken marknadsövervakning och aktiva åtgärder från rättsinnehavarens sida. Myndigheterna ingriper inte på tjänstens vägnar i rättskränkningar och enbart förekomsten av en IP-rättighet har inga praktiska konsekvenser om rättsinnehavaren inte själv aktivt agerar för att trygga sin rätt. Myndigheterna kan dock ge råd i IP-ärenden. Till exempel kan man rådfråga Patent- och registerstyrelsens rådgivningstjänster om varumärken, mönsterrätter och patent. Rådgivning om Europeiska unionens varumärkessystem kan begäras av EU:s immaterialrättsmyndighet, EUIPO. I ärenden som gäller upphovsrätt kan utlåtande begäras av upphovsrättsrådet. Man kan också få understöd för att ansöka om skydd, till exempel Business Finlands innovationssedel kan också användas för kostnader för att skydda IP-rättigheter.

OM DU ÄR EN ENSKILD

HANTVERKARE, JOJKARE ELLER MUSIKER, historieberättare eller annan konstnär och vill skydda ditt traditionella arbete med IP-rättigheter, kan du fundera på hurdana immateriella produkter som uppstår i ditt arbete och om de skyddsformer som presenteras här kan erbjuda nödvändiga rättsliga medel för dig. Det är också bra att granska förhållandet mellan det egna arbetet och gemenskapens tradition samt vilka kollektiva drag som förknippas med det egna immateriella arbetet. Vem kan besluta om användningen av verk och andra uttryck och vem drar nytta av användningen? Hur djup och vilken typ av växelverkan har det förekommit mellan det egna kreativa arbetet och den gemensamma traditionen? Det är också viktigt att fundera över behovet av rättsligt skydd och för vilka saker eller åtgärder man strävar efter att få skydd.

Ur gemenskapernas synvinkel kan de uttryck som skyddas vara mycket gamla och ha redan använts i flera generationer. Då måste man granska när verken har skapats och huruvida upphovsrätten till dem fortfarande är i kraft. Till vem hör upphovsrätten och har den överförs till exempelvis upphovsmannens förmånstagare? Å andra sidan kan man genom att utnyttja varumärkesrätten sträva efter att skydda viktiga märken, mönster, beteckningar eller symboler mot olovlig kommersiell nyttoanvändning, även om de är gamla. Det lönar sig att reflektera över hur kollektiva intressen och traditionens kontinuitet kan tryggas när man planerar användningen av IP-rättigheter och vilka hot eller utmaningar man vill skydda sig mot genom att utnyttja dessa rättigheter.

DET ÄR OCKSÅ BRA ATT NOTERA

ATT EN STOR DEL AV DEN allmänhet som är intresserad av det immateriella kulturarvet och de traditionella uttrycken vill handla uppriktigt och med respekt för traditionella seder. Då är det viktigt att den intresserade allmänheten har tillgång till tydliga etiska anvisningar eller rättsinnehavarnas uttalanden om på vilket sätt det är lämpligt att utnyttja det immateriella arvet. Redan på detta sätt kan man förebygga sådan användning av traditionella uttryck som kränker traditionella seder och regler.

I FRÅGA OM KRÄNKANDE ANVÄNDNING AV TRADITIONELLA

UTRYCK REKOMMENDERAS DET ATT MAN FÖRST KONSTRUKTIVT tar kontakt med verksamhetsutövaren och utreder grunderna för verksamheten samt berättar om uttryckets betydelse för gemenskaper, företag och enskilda aktörer. Man måste också granska vilken typ av användning som omfattas av individens yttrandefrihet och när verksamheten å andra sidan betraktas som näringsverksamhet, där man strävar efter att skaffa ekonomisk nytta genom att använda den traditionella kulturen. Ibland har man i användningen av kulturella uttryck helt enkelt inte förstått de gemenskapsvärden som är förknippade med dem och situationen kan förbättras genom samförstånd och förhandlingar.

VID EVENTUELLA MENINGSSKILJAKTIGHETER

KAN DE RÄTTSLIGA OMSTÄNDIGHETERNA I SITUATIONEN granskas. En rättslig tvist avgörs i sista hand i domstol, men domstolsbehandlingen är ofta tidskrävande och är också förknippad med kostnadsrisker. Därför är det bra att före planeringen av det egentliga käromålet noggrant utreda ärendets rättsliga aspekter och till exempel utifrån myndighetsutlåtanden.

OM ANVÄNDNINGEN AV UTTRYCKET ÄR FÖRKNIPPAD

MED UPPHOVSÄRÄTTSLIGA OMSTÄNDIGHETER OCH DET ÄR fråga om ett upphovsrättsligt verk, kan ett utlåtande i ärendet begäras av upphovsrättsrådet. Upphovsrättsrådet kan till exempel uttala sig om huruvida en upphovsrätt över huvud taget har uppkommit eller fortfarande gäller för det uttryck som är föremål för tvisten, vem den tillhör och om upphovsrätten har kränkts. Begäran om utlåtande är avgiftsfri och är inte förknippad med kostnadsrisker på samma sätt som domstolsbehandling. Utlåtandet är inte juridiskt bindande, men som ett viktigt expertorgan har rådets utlåtande betydelse.

UTLÅTANDE KAN OCKSÅ BEGÄRAS

UTAN ATT DET UPPSTÅR EN egentlig tvist och på ett föregripande sätt till exempel för att utreda ett visst traditionellt uttrycks karaktär.

Om det traditionella uttrycket uppfyller det kännetecknen för ett upphovsrättsligt verk kan man begära att det förfarande som kränker de kulturella intressena ska upphöra hos undervisnings- och kulturministeriet. Därigenom kan särskilt viktiga kulturella uttryck av kulturellt intresse få rättsligt skydd trots att deras egentliga upphovsrättsliga skyddstid redan har upphört.

OM DET ÄR FRÅGA OM ATT ETT REGISTRERAT VARUMÄRKE

INNEHÅLLER ETT ELEMENT SOM HAR ETT BETY-
dande immateriellt eller gemenskapsvärde, kan möjligheten att
ogiltigförklara varumärket övervägas. Ett sådant fall var fallet
med solsymbolen i Norge 2020, där ett registrerat varumärke
ogiltigförklarades av just motsvarande orsaker. Då lönar det sig att i det
första skedet utreda situationen tillsammans med Patent- och register-
styrelsen för att ansöka om en eventuell ogiltigförklaring av varumärket.
Talan om ogiltigförklaring av ett varumärke kan också väckas hos mark-
nadsdomstolen, om man i samband med ärendet till exempel vill väcka
skadeståndstalan.

OM DET VID EN KRÄNKANDE VERKSAMHET

ÄR FRÅGA OM VILSELEDANDE
marknadsföring eller annan verksamhet som
eventuellt kränker konsumentskyddet kan
man som ett första steg anföra klagomål om
saken till konsumentombudsmannen. Detta kan vara fallet
om marknadsföringen av varor eller tjänster är ägnad att
skapa en felaktig uppfattning om att de har en viss egen-
skap eller kvalitet i anslutning till det samiska kulturarvet
och om denna omständighet är ägnad att påverka även
konsumenternas köpbeslut. Då kan det vara fråga om vilse-
ledande marknadsföring.

OM DET IMMATERIELLA KULTURARVET

UTNYTTJAS KOMMERSIELLT PÅ ETT SÅDANT sätt att det kan vara fråga om otillbörligt förfarande i näringsverksamhet, kan ett klagomål anföras hos centralhandelskammarens affärssedsnämnd. Då ska klaganden vara den näringsidkare vars verksamhet har varit föremål för det otillbörliga förfarandet. Till exempel kan olovlig användning av sekretessbelagd traditionell kunskap i näringsverksamhet vara ett otillbörligt förfarande om denna sekretessbelagda kunskap har varit av betydelse för de traditionella näringsidkarnas verksamhet.

ALLA OVAN NÄMNDA ÅTGÄRDER

ÄR FÖRFARANDEN som föregår den egentliga domstolsbehandlingen och grundar sig på utlåtanden och beslut av myndigheter och sakkunniga.

OM MAN INTE ENS EFTER KONSTRUKTIVA FÖRHANDLINGAR

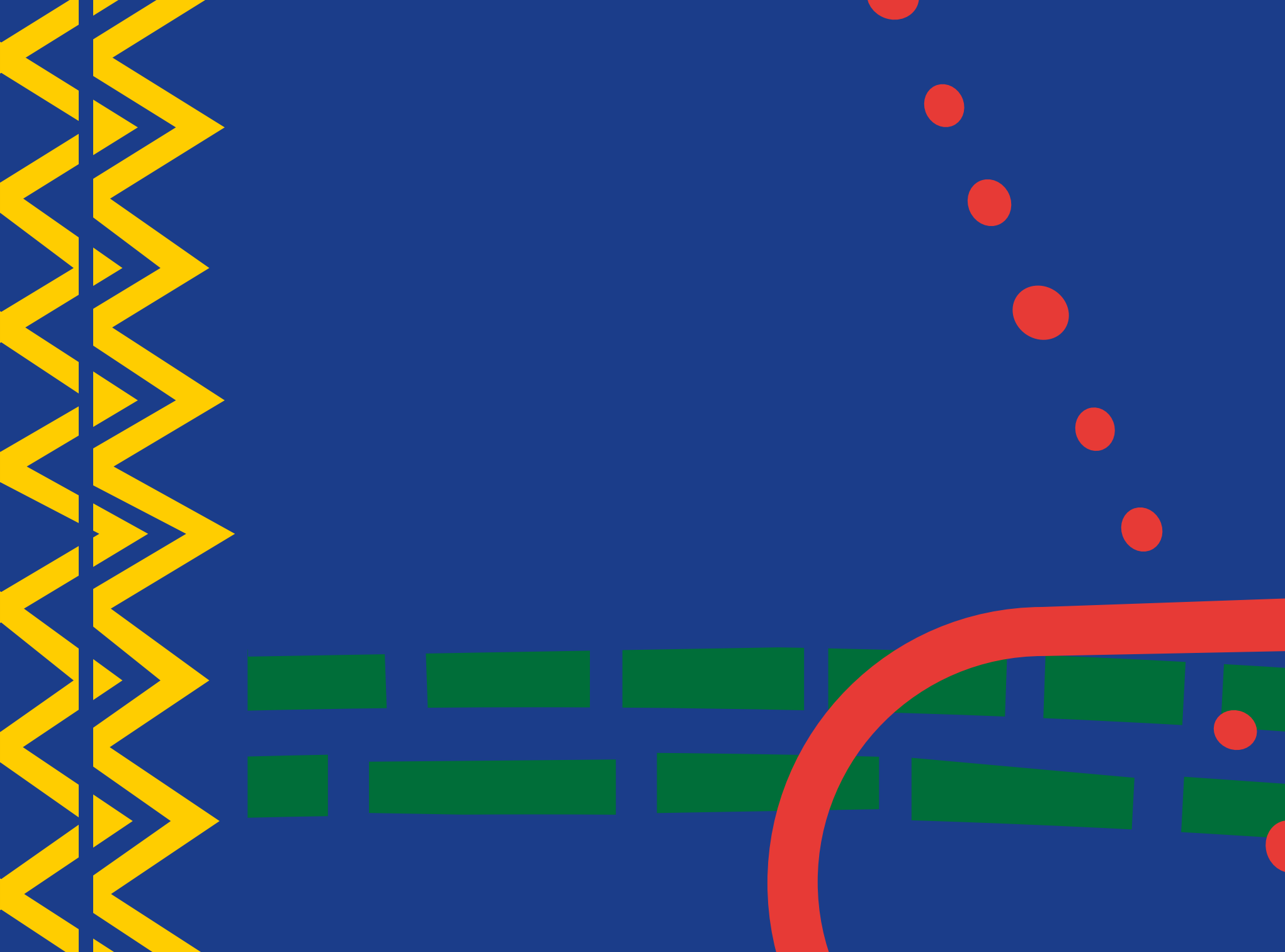
UPPNÅR ETT GYNNSAMT SLUTRESULTAT OCH OM DET UTifrån en noggrann juridisk förhandsbedömning verkar som om IP-rätten, eller ett annat rättsligt skydd som grundar sig på lagstiftningen i fråga, har kränkts, kan man tillsammans med en juridisk specialist överväga väcka talan hos marknadsdomstolen. I Finland behandlar marknadsdomstolen förutom talan om kränkningar av immateriella rättigheter även ärenden som gäller konsumentskydd och otillbörligt förfarande i näringsverksamhet.



Eallin lea ovttá jearaldahkii vástideapmi.
Jearaldat lea eana

ja mun
buoremus lági miel vástidan
EANA.





Lagstiftningen
om immateriella rättig-
heter (IP, "Intellectual property")
anses vara ett komplicerat rättsområde.

Det är dåligt känt både bland urfolk och bland ansvariga tjänstemän. Dock spelar IP-rättigheterna en central roll när man söker lösningar för att uppfylla urfolkens berättigade rättsliga förväntningar.

För att svara på dessa frågor genomfördes ett projekt om IP-rättigheter som gäller urbefolkningarnas kultur i nordliga regionen under 2022, utifrån vilket detta utbildningsmaterial har utarbetats.

Utbildningsmaterialet stöder utbildningen av såväl IP-experter som samekonstnärer och unga samer som utövar traditionella näringar. Projektet genomfördes huvudsakligen av Sameområdets utbildningscentral (SAKK) och genomfördes i samarbete med Sametinget och undervisnings- och kulturministeriet som är det ansvariga ministeriet för projektet.